

ИВАН ВАЗОВ НЕМИЛИ-НЕДРАГИ

ГЛАВА I

Нощта беше влажна и мрачна и браилските улици пустееха. Студената декемврийска мъгла, която обикновено пада покрай бреговете на Дунава, се беше напластила в една от главните улици на града и задушаваше с отровния си дъх последните минавачи, които бързаха да се приберат у дома си.

Мъжделивите фенери, що стърчаха на почтителни разстояния по двете страни на улицата, едвам прокарваха мътна и неопределена светлина през мъглата и като че още повече увеличаваха мрака. Всичките лавки и магазини бяха затворени вече; никаква светлина или шум не излизаше навън; понякога само се чуваха уединени кръсъци и псувни на някои закъснели картоиграчи в някое затворено казино.

Само едно малко, тясно, защитено с железни пръчки прозорче светеше още. Това прозорче беше равно със самата земя и откриваше съществуването на една будна кръчма, с каквито бяха богати по онова време браилските пиаци. Ако се приближеше някой до ниската врата на тая кръчма и надникнеше хубаво над нея, щеше да види благодарение на слабата виделина, дошла от един близък фенер, една вапсана дъска със следующия надпис: Народна кръчма на Знаменосецът! Такива чудновати надписи бяха на мода по онова време. Всяко кафене, държано от българин, имаше своята девиза; всяка кръчма, посещавана от българи, се гордееше с някакъв гръмлив или безсмислен надпис, над тая се четяха думите: Български лев; над оная названието: Филип Тотю, храбрий Български войвода; над третя думите: Свободна България, с три възкликателни. Но най-любопитни бяха лавките на тютюнджиите българи. Ето там една лавка с разтворена врата. Вътрешната страна, сиреч тая, която гледа сега към улицата, представлява един турчин с традиционната чалма на глава и с дълъг чибук в ръката. Минавачът не би се заинтересувал в това изображение от много обикновена и първобитна живопис, ако да не забележеше под коленете, на турчина думите, раздраскани с гвоздей, вероятно от патриотина тютюнджия: Долу тираните! Понататък, на другата тютюнджийска лавка с подобно изображение, нямаше тия думи, но затова едното око на добрия турчин бе изчовъркано. Други тютюнджия, вероятно по патриот и по-разпален неприятел на турското племе, при турчина си заръчваше да изпишат и един хъш с гола сабя, който показваше вид, че се готви да заколи злополучния чалмоносец. Обикновено такива лавки биваха най-много посещавани от емигрантите и хъшовете. Съдържателите на тия лавки бяха въобще се "народни". "Народен" се наричаше там всякой българин, избягал от въжето, от тъмницата или от насието на турците, който имаше какво-годе състояние и помагаше по силата си на бедните и презренн останки от героическите чети на Хаджи Димитра и Филип Тотя. Всеки такъв "народен" тютюнджия даваше на вяра тютюн на съотечествениците си, с блага надежда, че ще му се разплатят при по-добри времена; най-последно и да му не платят - нищо няма: те са хъшовете, бедни хора, казваше си той и се усмихваше.

- Бай Андо, я ми претегли още двацет и пет драма тютюн, па го запиши при другия - казваше един дрипав, неопран и едър хъш на "народния" тютюнджия: - Чорбаджията - исках му тая заран пари, - но каза: утре ела. Той ми помага, не е лъжа; но ако ме излъже и утре, ще му разпукна главата на това куче...

- Крумов! - казваше един друг хъш, като се обръщаше към един бакалин: - Займи ми два франка още.

- Ще ги изпукаш и тях; знам си аз стоката... На ти петдесет бана, па се пилей!... - казваше Крумов. Тогава беше патриотическо да се носят гръмки прякори. Имаше още Перунов, Асенов, Балкански, Левски, Гръмников, Планински и пр.

Но нека влезем в кръчмата, на която прозорчето светеше още през нощта.

Тая кръчма беше една дълбока изба, в която се слазяхе е по една стръмна и извита стълба. Една опушена и полуразбита лампа висеше на потона и осветляваше вътрешността. Един топъл и задушлив въздух, сгъстен от кадежа на лампата и цигарите и от киселите изпарения на питиетата, пълнеше това подземие. На една страна, въз една висока усамотена и измокрена полица, стоеха йерархически наредени чашите и шулците. На срещната стена бяха налепени няколко литографически картини, които представляваха боевете на Хаджи Димитровата чета при Върбовка, при Караисен и клетвата, която прави същата чета на Дунавския бряг. Няма нужда да описваме подробностите на тия картини; те са разпространени по всичките кътове на отечеството ни и всеки от нас ги е гледал на времето с благоговение и възторг. Достойна за любопитството беше още една картина, изписана грубо, с ръка, залепена под горните три. На лявата ѝ страна беше изобразено нещо като село. Из това село излязяха няколко селяне. Пред тия селяне вървеше един стар турчин с огромна гъжва, с едно блюдо на ръцете, в което като да стоеше пита хляб. Срещу тая буколическа група задаваше се друга една група, състояща от въоръжени чловеци, с бели хъшовски дрехи, с цървули и с калпаци, на които личеха малки левчета. В средата се издигаше един великан, който държеше висок червен байрак със словата "Свобода или смърт!" Отдолу с едри неправилни букви се разказваше съдържанието на картината, представляюща посрещането, което направи един турски първенец на четата, не помня добре в кое село. Това разказване се свършваше с думите: Да живее храбрият Странджа - знаменосец!

Една дружина от шестима души, насядали на одърчето в дъното на избата, допълняше изгледа.

Те бяха всичките хъшове или почти хъшове. Най-старият от тях, който беше най-снажен, дълголик, сух, жълт с гъста черна брада, се беше изтегнал до стената и от време на време изпуцаше един гъстък пушек из устата си. Той слушаше внимателно какво разказваше един от събеседниците му. Види се, че разговорът беше много интересен за него, защото сегиз-тогиз челото му, въз което личеха зарасли рани, се набърчаше отрицателно, или пък клюмваше утвърдително. Той често пресичаше говорения, като викаше високо и кашляше:

- Не, не! При Сарь яр убиха Тончо Тралалата, а не в селото, лъжеш, Македонски!...

Или:

- Той беше Иванчо Гърбата... Гърбата беше, дето удари Мишева с револвера... нарочно... аз знам, че нарочно той уби Мишева, проклетникът проклети!

- Право! И аз сега ми дохожда на ум... Черкезинът беше, а не Селвели Мустафа... Право, тъй е... видях го, кога падна. Имаш право, Македонски!...

Или:

- Аз го убих, него, мръсника. Насмалко щях да изпусна знамето. Там ме раниха.

И той кашляше силно и се задавяше.

И после пак слушаше.

Оня, който разказваше, беше един висок мъж с дребно и надупчено от шарката лице, с дълги сиви мустаци и с лукави, дръзки очи. Той носеше едно огромно извехтяло и без копчета палто и громкото име Македонски; Никой не знаеше нищо от миналото му, преди да дойде от Влашко, освен това, че той бил войвода на някаква хайдушка чета в Македония. Може би тоя слух беше причината, дето той упражняваше осезателно влияние въз другарите си хъшове.

До него седеше турски друг един момък на възраст до трийсет години, комуто казваха Хаджият. Той имаше лице сухо, дългнесто, жълтеникаво, което се окончаваше с една остра брада без косми. По това лице ясно се виждаше изражението на

уморяване и отслабване. Той наводеше главата и дремливо я клатеше, като се сепваше, колчем старият прекъсваше Македонски, и се изкашляше.

До Хаджият седеше други млад човек с черно и нагърчено от преждевременна старост лице, бръснато. Той гледаше много внимателно в Македонски, който разказваше, като често и машинално правеше движение с ръката от устата към гърдите, като че гладеше космите на невидима брада. Той беше поп и беше участвувал в четата на Тотя. Сега беше хъш. А казваха му Попчето.

Не с по-малко любопитство и внимание слушаше и най-младият от всичките, почти хлапак с фес. Той зяпаше в устата на разказвача и ловеше жадно всяка негова дума; а когато се обадеше и старият, вниманието му се преобръщаше на благоговение. Той впиваше вторачено очите си в жълтото и измахнато лице на стария хъш, гледаше как се свива набърченото му от рани и трудове чело. Това двайсетгодишно момче имаше всичките черти на невинността и ентузиазма. Син на един богат свищовски търговец, той беше зарязал тайно магазията на баща си и с парахода беше пристигнал тази вечер. Защо? И той сам не знаеше. Той просто беше оставил бащината си магазия, защото му беше омръзнало това тихо, сигурно и егоистично съществуване, което беше монотония. Мечтател, идеалист, ветреник - той искаше да вкуси от сладостта на неизвестното и новото. Като притурим, че той беше написал и напечатал тайно вече цяла патриотическа поема, ще разберем лесно защо беше забравил да вземе и пари за разноски.

Македонски, който случайно стоеше на пристанището тая вечер, съгледа го, запозна се с младия вагабонтин и го доведе да ношува у Странджата.

Очевидно, разказът се отнасяше до боевете и приключенията на въстаниците, що бяха нахлули в България преди три години. Старият инвалид се вълнуваше при преди три години. Старият инвалид се вълнуваше при възпоменанието на тия подвизи и героически нападения. Било, че настоящето му се вижда тежко и безславно, било, че чувствуваше охтиката в гърдите си, която се заявяваше в чести и раздражени кашляния, той се сърдеше от най-малката невярност в разказа на другаря си, викаше и гневно се мусеше.

Тоя бледолик, болнав, сух като скелет човек беше Странджата, знаменосецът. Същият, който беше изписан на картината.

Той сега държеше тая кръчма.

Ето защо младото момче гледаше на него с такова страхопочитание.

ГЛАВА II

Когато Македонски свърши разказа си, трима от другарите бяха вече задрямали на местата си и хъркаха доволно громко. Странджата постоя няколко време замислен над това, що беше се хоратило, стана прав, свали съдраното и омацано сетре, измъкна отзад из червения пояс, който запасваше окъсаните му и запятнени панталони, един голям револвер и го окачи на гвоздеа на стената. После слезна от одърчето, което му причини няколко нови и креслив изкашлювания, отиде пред картината на посрещането с хляб-сол, спря се, погледна я горделиво, захлупи голямото гърне с виното, духна лампата и се върна на одърчето да легне. В туй време бяха легнали вече наред до другите троица Спирос Македонски и Свищовчето. Настана съвършен мрак в избата.

Скоро концертът, устроен от тримата заспали, се усили още повече от гръмогласното хъркане и от пискливо гърдно свирене на Странджата. Сънят успокояваше поне навреме тия измъчени от бедността същества; тия хлътнали от бдения и невъздържание очи; тия недояли корми, тия отслабнали и обелени от скитане крака. Утрешният ден беше начало на нови нужди, на нови борби с живота за тия бедни и пренебрегнати сега поборници. Душата им щеше изново да се трови пред вида на богатствата и великолепието, които на всяка стъпка им се мяркаха в хубавия румънски град. Докога ще се продължава това съществуване? Какво ще правят в тая

чужда земя? Кога ще видят своите семейства, своите семейства, своите мили съпруги, своите стари майки? България беше затворена за тях. Румъния им даваше гостоприемство, но гостоприемството, което дава пустият морски бряг на изхвърлените от бурите мореходци, разломени и съсипани. Бяха сред обществото, но бяха в пустиня.

Къщата, магазините, кесииите, сърцата бяха затворени за тях. Живееха само с подаяния па други, почти като тях бедни. И то не винаги. Гладните дни през всяка седмица идеха на чердата си редовно, неизбежно, фатално. Да, работеха понякога с надница за няколко гроша, колкото за хляба. Но и то не беше всякога. Малцина можаха да се заловят за някоя, ако и скромна, но сигурна търговийка. Имаше няколко хлебари, няколко кръчмари или други малки търговци хъшове. Но за голямата маса бежанци, която постоянно се умножаваше, нямаше поминък. А зимите бяха студени, а кълките трепереха, а червата куркаха. Един студент от руски университет, наскоро изгонен от България, беше си купил един дръглив кон с мях и ходеше из браилските улици да продава дунавска вода. Двама учители, избягали от Диарбекир, продаваха лимонада на площада. Но скоро се лишиха от това предприятие, като не можеха да заплатят тежката такса за правопродаване, наложена от градското управление. Прочее, гладът и бедността простираха отвсякъде ръце към тия нещастници.

Оставаха им две неща да изберат, за да не умрат от глад. Или да се втурнат с оръжие в в България и да умрат в Стара планина или на въжето, или да крадат. Но Тотю вече почиваше на лаврите си. Панайот благоденствуваше в Сърбия, а Хаджи Димитър отдавна беше умрял на Бузлуджа. Знаеха това само няколко селяни и орлите. Оставаше второто средство: да крадат. Но всяка влашка тъмница беше вече населена с по няколко юнаци. Балканските орли стояха в клетка. Героите бяха сега кокошкари. Един нов и гладен пролетариат, съставен от подвизи, дрипи и слава. Да, защото тия нечисти дрипи, що висяха по снагата на тия нещастници, това беше славата: най-високата слава, защото беше непризната и окаляна от презрението. И те ходеха често на брега на Дунава и гледаха зелените хълми на България. На, тя е там, усмихва им се, вика ги, говори им, показва им небето си, показва им огнищата им, възпоминанията им, мечтите им... Дунавът величествено и тихо се синее между тях и нея, като една бара. Една крачка само - и в нея са; един вик само - ще ги чуе. Как е близко и как е далеко! О, Българийо, никога не си тъй мила, както кога сме въвн от тебе! Никога не си ни тъй необходима, както когато те изгубим безнадеждно!...

Бръчков, и той спеше. В ума му се вълнуваха разни странни и фантастически образи. Разказът за подвизите на четите приимаха сега форма и плът пред него. Той гледа Странджата, като дига знамето си в Балкана и вика: момци, дръжете се! Ту Спира Македонски, като запаля турската плевня и разсича надве един турчин и една кадъна. А Балканът се люлее, горите шумят, ветровете духат и пушки гърмят из буките. Ето там една глава с левски калпак подаде се иззад бука и се скри. Чу се гръм после друг гръм, още един гръм, много гърмежи и цялата гора букашка ехти и стене... А сърцето тупа, тупа, та ще се пукне! Ето Хаджи Димитър се подава също такъв, какъвто го има на картините.

Той държи меч в ръката си, търчи пред дружината си. Къде търчи толкова страшен и хубав?...

Изведнъж гръм се чу... Той пада... кръв облива го... После дим, после облаци и всичката чета става на духове и хвърчи, хвърчи из небето и всичко изчезва.

Когато се разбуди на заранта, той стоя няколко секунди замаян, доде да се опомни. Той видя, че не е в Балкана: на одърчето имаше само двама да спят още. Странджата беше станал най-рано, беше отворил вратата на избата, беше измел и турил кафеничето в огъня. Револвера го нямаше вече на стената. Македонски се разхождаше с едри крачки из кръчмата й пушеше. Тои беше хвърлил две ракии на кредит у стария знаменосец.

- Бръчков - каза той, като се приближи. - Ставай да идем да пием кафе у Ламбри. Но тоя фес да го хвърлиш или по-добре харижи го на Странджата.

Бръчков стана, набързо се уми, стегна и излезе из избата, като прие в замяна на феса си една вета и износена капела, що Странджата извади из една ракла.

Излязоха на улицата, по която вече гърмяха каляските и файтоните и сновяха многочислените утрenni минувачи. Влязоха в едно широко и пълно с дим и пара кафене. Из пръв път то поразяваше погледа с безбройните, окачени по стените картини, които представляваха всичките доста забележителни сблъсквания и случки от елинското въстание и от подвизите на българските чети. На най-личното място висеше кадрото на гръцкия цар и царицата и образът на Раковски. Нищо по-особено нямаше тука. Когато си пиеха кафето, двамата приятели бидоха наобиколени от неколцина челоуеци с вагабонтски изглед, прилични на гръцки паликарета. Бяха хъшове оцивилизовани. Разговорът се захвана с новините от България и се свърши с игра на карти. Бръчков, очарован, че направи познанство изведнаж с толкова българи в тая чужда земя, прие предложението на Македонски да поиграят на скамбил по на един франк. Бръчков беше доста изкусен в тая игра и спечели няколко пъти наред франковете на Македонски, които той държеше вероятно в джеба си. Македонски се ядосваше, псуваше по влашки злата си чест и Мидхад паша и удряше силно картите по масата, които не му вървяха.

Хаджият се приближи до ухото на Бръчков и му пришъпна:

- Недей игра с Македонски, ще те обере.

Бръчков кълмна с главата си и продължи с още по-голяма съсредоточеност да играе.

- Но ти не туряш парите на масата... единайсет франка стават вече имам да взимам - каза Бръчков на Македонски.

- Готови са бе, брате, слава богу, честен човек съм-отговори Македонски, като размещаше книгите.

Изведнаж играта доби друго направление. На Македонски провървя. Бръчков се ожесточаваше. Македонски се чудеше как му идат така книгите. Скоро Македонски си очисти дълга и хвана да печели.

Хаджият гледаше със съжаление на Бръčkова.

Бръчков продължаваше да играе. Той хвана да се поти, защото вече два наполеона му хвъркнаха. Остаяха му всичко пет франка и той ги положи всичките из един път. Македонски ги спечели. Бръчков остана без ни една пара. Македонски погледна стенния часовник и каза:

- Единайсет часът! Да обядваме!

- Ами аз нямам нищо сега! - каза смаян Бръчков.

- Ще те гостя, не се бой! Щото е мое, то е и твое. Тука, във Влашко, работите така отиват. Няма да те оставим. Тука е чуждо място.

Тоя човек упражняваше едно странно влияние връз Бръčkова. Тоя уверен, насмешлив, лукав поглед, съединен с изражението на безгрижността към живота, замая Бръčkова и той машинално тръгна подир Македонски и Хаджият.

ГЛАВА III

Завърнаха се в кръчмата на Знаменосеца. Странджата беше сготвил вече обяда за обикновените си посетители хъшове: тенджерата с фасуля, свалена от огън, изпушаше топла пара. Очакваха се само гостите. Скоро те хванаха да дохождат по един, по двама и дългнестата маса наред кръчмата се заобиколи от изгладнели хора, които с лъжица в ръцете нетърпеливо чакаха да им напълни Странджата блюдата. Бяха там и всичките снощни нам познайници. Скоро обядът се почна шумно, устните засърбаха, устата загвачиха, гърлата загълтаха. Разговорите станаха оживени и разнообразни. Приказваха за политиката, за снощното строшаване касата на един богат търговец, за "народните изедници", за пристигналия богат турчин от Мачин, който трябва да се премахне, за по-ланските битки в полетата на България и за скъперничеството на

чорбаджиите. Всичките, с изключение Бръчкова, зимаха живо участие в тия важни разговори. Когато гаврътнаха по няколко чаши от киселото евтино вино на Странджата, очите пламнаха и думите станаха по-буйни. Псувните зачестиха и заканванията се заповтаряха. Гърмяха въз известен богаташ българин, пресичаха се, раздражаваха се.

- Аз това дебело шкембе, ако го не разпоря като един надут мях, да не ме викат Станчо Дерибеят - викаше един едър момък, като дъвчеше бързо и ожесточено.

- Проклетникът проклети! Не дава счупен бан... остави ни да мрем от глад... ще го изкърмуша, ако ми падне на ръце - викаше друг един чер брадат господин, като държеше застрашително набодката си.

- Чувате ли? Тия чорбаджии се хранят с потта на сиромасите... Аз казвам, че преди да изтребим турците, трябва да изколим тях... няма друго спасение - викаше третият, който беше върл читател на Свобода.

- Я го виж - пресече го един друг, - работи, господине, поизпоти се малко, па тогава викай против другите... Като че чорбаджиите за това печелят пари, за да ги изтърсят в пазвата на Петка Мравката!

Петко Мравката се обърна учудено към лицето, което смееше да хвърли тия думи в лицето му.

После каза запалено:

- Аз съм работил и съм се потил в Балкана; аз съм заслужил на народа и съм лял кръв; а тебе да видим... ти тогава продаваше куврици.

Но първият кипна и като изпи чашата си до дъно, каза:

- Дали съм продавал куврици, то аз зная. То не е твоя работа. Но ако искаш, да ти покажа раните си на крака... Не си само ти ходил на бой; но хората не реват като тебе...

Няколко гласа извикаха:

- Димитрò! Мълчи! Мравката има право... Чорбаджиите са предатели и изедници!

- Всичките да ги изколим! - отвърнаха други.

- Долу чорбаджиите! Да живее народът!

- Да живее комуната! - изрева Спиро Македонски и удари силно с юмука си по масата.

По онова време комуната беше нещо ново и затова на мода.

А между това чашите с евтиното вино бяха в постоянно движение. Мълвата се увеличаваше. Двама души, които стояха до защитника на чорбаджиите, бяха успели вече от дума на дума, от рязкост на рязкост да се хванат за косите и се давчаха. "Предател! Шпионин!" - чуваха се викове из борбата. Духът за борба зарази и останалата част от обществото. Едни се застъпиха за Димитрото, който ревеше като опушнат, другите повечето изявяваха негодуванието си против него. Всичките се струпяха.

- Навън! Навън! - викаха много гласове.

- Навън чорбаджийският приятел! - повториха други и няколко жилисти ръце подемнаха омаломощения Димитрò, за да го сложат на стълбата, сиреч да го изпратят из вратата.

- Ще пушна: пусни ме! - изкрещя Димитрото, като измъкна револвера си.

Това смущение щеше да има по-печална сетнина, ако Странджата да се не бе намесил.

- Стойте! Оставете Димитрото! - викаше той, като разтика освирепелите хъшове.

- Той е мекере! - извика Мравката.

- Не е! - каза Странджата.

- Не е? А какъв е?

- Народен, като вас. Аз го видях в битката... юнак е, нямате право...

- Странджа! - изръмжа Хаджият. - Дето ще се каже, ние сме криви, а той е прав... Ние, разбираш ли? Не щем съдия!

- И вие сте прави, защото сте бедни и презрени страдалци, както съм и аз... и имате право да се сърдите.

Тия думи задоволиха за една минута поразсърдените гости.

- Да живее Странджата, храбрият наш знаменосец!- извика Македонски, като взе чашата си.

- Да живее! - обадиха се всички. - Да се чукнем.

И чашите зачаткаха. Странджата дойде в умиление и като вдигна чашата си с разтреперена ръка, каза развълнувано:

- Благодаря ви, братя мили, за честта. Няма по-голяма радост за мене, стар хъш, отколкото да се намирам между вази, свои братя. Нашите славни битки в отечество България ги помни народът... Те разбудиха народа и му вляха в сърцето желание за свобода и за правда. Но ще кажете: днес кой ни зачита? Кой ни признава? Мирувайте! Ние сме човечи, ние сме българи, ние изпълнихме нашата света длъжност към отечеството. Нищо повече. Какво ни трябва друго? Пари ли? Пари не щем, за пари не сме проливали кръвта си, защото е по-скъпа от всичките пари на влашките богаташи... Имот ли искаме, или къщи? Та ние зарязахме нашия имот и къщи доброволно. Ние нямаме нужда от имоти. Ние се жертвуваме за свободата на България и ако найдем отплата, то тя ще бъде: освобождението на България, ни повече, ни по-малко. Наистина, мъчно е за вас да гладувате и да се скитате немили-недраги по чуждите места, мъчно е и за мене със старите кокали и с болните гърди да върша тия работи, аз, дето едно време носех левското знаме, ази, храбрият Странджа, тая ръка сега държи лъжицата! Станахме баби... Ах, братя мили!...

Всичките станаха прави и мълчаха.

Странджата пак вдигна чашата и продължи:

- Братя, няма защо да жалим. Ако ние тука сме скитници и голтаци, в България нашите бедни братя са хилядо пъти по-зле. Там турците глобят, събличат, убиват, позорят и народът пици кански в робството и няма какво да стори. Ние сме поне свободни. А като имаме свободата, имаме всичко. Не трябва да се отчайваме. Додето имаме ръце и крака, и кръв в жилите си, и огън в сърцата си, нашето отечество все има нужда от нас. Ако не днес, то утре ще удари пак часът. Ние трябва пак да сме готови - аз със старите си кости пак ще взема байряка, бари още един път да го издигна в Балкана, па тогава да умра. Можем още дълго време да страдаме, може още много да чакаме, да гнием и да умираме по влашките полета, но няма нищо. Народ без жертви не е народ. България има цял народ от роби, нека има и няколко мъченици днес, а хъш значи да се мъчиш, да гладуваш, да се биеш, с една дума, да бъдеш мъченик. Ама ние сме били тия мъченици, нека! Колкото ги повече има, толкова по-добро за България. Но, да свърша. Мен все ми се чини, че работите ще се променят: скоро ще се размири политиката и нашите ръце не ще останат празни, и нашите сърца ще затуптят и ще викнем: смърт или свобода. И ще умрем със слава и в борба, и няма да издъхнем като кучета по тия улици. Ще се бием още, братя мили! Ще се бием за свободата на България! Да живеят България!...

Един страшен и възторжен вик повтори най-последните думи на знаменосеца. Кръчмата екна от тоя вик. На всички очите бяха пламнали, светеха с пламъка на чистия патриотизъм, сиреч на самоотвержението. Чашите се изново наляха. Едно внезапно разбудяване на духовете и сърцата се забележи. Всичките тия лица, одевае груби и свирепи, изведнаж се обляха с някакво изражение на благородство и решителност. Минувачите, които чуха тоя грамаден вик "Да живеят България", се спряха и се натрупаха пред вратата и впиваха любопитно погледите си в мрака на кръчмата. Бръчков цял трепереше от умиление и възторг. Нему се искаше да прегърне тия странни хора, които тъй страшно го привличаха със своята отвратителност и гордост. Той видя в тая хора въплотение на една висока мисъл. Сториха му се, че това са висши същества, родени за страдания, за борба и за слава - не като другите смъртни. Даже Македонски, на когото му беше криво от тая заран, му се стори сега човек благороден, човек голям. А думите на Странджата, силни и трогателни, още

ехтяха на уште му. Той зема чашата и сред минутната тишина, що се въдвори, извика със своя ясен и звънлив глас:

- Юнаци! Да живеят храбрият Странджа!

- Да живеят! - извикаха всички.

- Да вдигнем Знаменосеца, да го вдигнем! - И няколко жилести ръце повдигнаха нагоре развълнувания и трогнат стар знаменосец. Очите на Бръчкова светеха, бузите пламтяха, цялото му тяло се тресеше от възторг. Наздравицата, що пи тъй ненадейно, направи да обърнат на него внимание. Всичките го изгледаха и му се учудиха. Той им стана симпатичен. Странджата му хвърли няколко погледа, пълни с чувство.

Изведнаж Македонски издигна чашата и каза декламаторски:

- Господа, Бръчков е пристигнал снощи от Турцията, защото неговото благородно сърце не може да търпи повече тиранията на нашите петвековни неприятели. Той дойде при нас, та с нас заедно да дели залька, глада и страданията. Той направи като нас. Той е наш брат и достоен син на майка България. И тъй, аз пия за най-младия ни другар Бръчкова: да живеят Бръчков!

- Да живеят! - отзоваха се всичките гръмогласно.

- Да живеят българската младеж! Да го вдигнем! Да го вдигнем! - и десетина ръце издигнаха смутения и разтревожен Бръчков до потона.

Това обстоятелство беше, тъй да се каже, кръщението на Бръчкова в хъшовството.

Велики чувства на възпоминания се разбудиха сега в душите на сподвижниците Хаджи Димитрови, Тотюви, Панайотови. Трябваше тия силни вълнения да намерят един изход, за да се излеят из стеснените и разтупани гърди на юнаците.

И гръмна песента:

"Тръба звучи, Балкан стене..."

Мъжките звукове на тая народна песен (както се наричаха тогава всичките патриотически песни, що тайнствено и с ръкопис се разнасяха и пееха из цяла България) изпълниха кръчмата, излязоха на улицата, прескочиха по-нататък. Гаче тесният изход на тая подземна изба беше душник на някоя тайна пещера, из която излизаха демоническите гласове на някои Стенатори. Стана една голяма навалица пред входа на кръчмата, която се увеличаваше на всяка минута. А дружината продължаваше да пее с въодушевление. Сам Странджата пригласяше прав на песента и когато се запя стихът: "ах, любезно отечество, за теб ще се бия!" - той дойде в извънредно вълнение, очите му се наляха с кръв и той побара револвера, който беше на гърба му. Когато песента се изкара до последния си куплет, дружината пак насяда на столовете си. Лицата станаха по-спокойни. Едно отраднo и утешително чувство подеждаше като сладък балсам въз душевните рани на скитниците.

Множеството се разотиде, а по дъното на избата стигнаха думите па някои от зрителите власи:

- Българите бѐци! - А това значеше: пияни българите.

Отгоре от стълбите се зададе един бледолик момък, облечен доволно изящно, с цилиндър и бастун.

- А! Владиков! - извикаха хъшовете.

Владиков, едновременно волентир в българската легия, събрана от Раковски в Белград, после хъш в Панайотовата чета, която се лута из Стара планина, и дълго време скитник по влашките градища, беше сега учител в българското училище в града.

- Добра ви веселба, момци - каза засмяно и фамилиарно Владиков и сложи лъскавия си цилиндър на масата, цяла измокрена с вино. - И тоя път шапката ми не ще да излезе безнаказано из твоята кръчма, Странджа. Е, как си - коткаш ли момчетата? А бе, а roros, знаете ли защо ида?

- За да те почерпим и тебе една чаша - каза Македонски, като му наля.

- Хай, наздраве. Но аз за друго ида. Искаме да дадем до друга неделя в училището представление. Кой от вас иска да вземе рила?

- С някаква народна цел ли? Ако е така, аз взимам участие - каза Хаджият.

- С народна цел и с пренародна даже - касае се... да съберем една достатъчна сума за разноски по човека... - Владиков се озърна важно и предпазливо - за човека, когото ще ги изпратим да убие султана - завърши той съвсем ниско. После шепнешком им обясни великото значение, което би имало такова произшествие за българската революция.

- Прието, всички ще играем.

- Аз земам роля, но ако играя царя - каза Македонски, който беше играл вече ролята на някой цар не знам в каква Войникова драма. Нему му се искаше пак да почувствува трепета и очарованието на царското величие.

- Аз ще играя войводата пък - каза скромно Мравката, - нали има войвода в представлението?

- Няма ни цар, ни войвода: драмата е Изгубена Станка.

- Поврага ти изгубената Станка и пропадналата Лалка! Аз в такива бабешки игри участие не вземам! - разкрещя се Македонски, който пръв път чуваше за такава драма.

- Ти ще играеш Желю, хайдутина.

- А? Има ли хайдутин?

- Има и кръвопролитие, боеве, гърмежи...

- Каквото аз обичам - каза Македонски, като си засука кръвожадно левия си мустак.

- Ти, Хаджи, ще играеш Татарчето.

- Нека бъде - каза Хаджият. - Аз в "Стоян войвода" бях арапин, сега ще съм татарин. Печеля пак.

- А ти, Мравка... тебе да ти дам... кое искаш ти?

- На мене дайте нещо като команда да бъда - каза скромно Мравката.

- Тебе ще те направим бабичката, защото си гърбавичък и нисичък. Па и гласът ти мяза... Не ме гледай такъв... ролята на бабичката е най-първата. Аз ще играя стареца. Ти, Димитро, земи Йова, а ти, Недов - Василия, а вие пък останалите - второстепенни и малки роли...

- Ами Станка кой ще бъде? - попита внезапно Странджата, който беше в течението на българската драматическа литература.

- Станка?

- Да, Станка, момата...

- Как? Има ли и мома? - попита кръвожадният Македонски.

- Действително - каза Владиков, като се замисли, - изщукна ми из ума най-главното.

И после, като изгледа дружината, прибави:

- Нея някой мъж да я играе, някоя по-млад като...

Учителят се пресекна, като гледаше в Бръчкова. Той не се познаваше с Бръчкова.

Лицето на Бръчков цяло пламна в огън.

- Ах, не се сетих одеде... да ви запозная - каза бързо Македонски. - Бръчков, Владиков.

- Как, ти да не си поетът? - попита зачудено Владиков, като протегна и стисна за ръка Бръчкова. - Аз съм чел вашите поеми... нали са ваши?

Бръчков още повече се изчерви и смутено избърбора:

- Мои, а, нищо не са...

- Радвам се, радвам се, че се запознахме. Кога допаднахте?

- Снощи е пристигнал - пое Македонски - от Турция и макар да не иде от балканските усои, както ние, а от магазинята на баща си, той е славен хъш. Той е вече наш приятел, на всички ни... Поет, а? Майки, не знаях тази заран, ами го оскубах... - прибави той, като сдъвка думите си. - Но се едно, няма да го оставим.

Владиков подзе:

- И тъй, г. Бръчков приема ли ролята на Станка? Тука жена не би се намерила да играе...

- Приемам с благодарение, макар че не съм мома - отговори Бръчков.

- Нищо. Като те накичим и попременим, няма да те познае никой. Ще позамажем с малко белило черните косъмци под носа ти и работата е свършена.

- Ба, може и тъй - каза Македонски, - какви му са мустаците? Мъх. Няма нищо от толкова. Лани помниш? Гицата наш стана Райна Княгиня с мустаки като на пъдар, но пак мина за Райна. Тия работи се не гледат в театро.

Бръчков, който се беше за кратко замислил, се изсмя.

- Защо се смеете?

- Знаете ли - каза той, като се почеса в тила примижа: - Мисля за целта на това представление. Наистина грандиозна цел.

- Друга не е, вярвай - каза Владиков.

- И ако се сполучи всичко докрай - каза Бръчков - и сумата, която съберем от представлението, постигне назначението си, историята донявга праведно ще може да каже, че изгубена Станка е убила султан Азиса. Не е ли тъй?

- Та отде знаеш? Може и да го каже това историята... тя толкова чудесни работи нн разказва, щото нищо за невярване няма. Големите работи са ставали от малки причини... и тая изба може да разтрепере цяла империя, но наистина и аз си мисля, какво ли ще да бъде?

Странджата се приближи до учителя.

- А мене забрави - каза той, като желаше да бъде участник във великото дело...

- Ти? И ти искаш? Тогава ти ще си на бюфета... само че и за тебе трябва костюм... с тоя омазан кожух, мукански, не бива... па тия две дълбоки резки от сабя на бузата ти ще причинят припадък на някои нервически госпожи... Аз, бедни мой Странджа, по бих желал да те видя всред Стара планина, със знамето, там е твоята сцена...

Още от нея вечер се раздадоха всекиму ролите и подир една неделя се почнаха всяка вечер репетициите. На другата неделя трупата беше се приготвила вече и обявленията се залепиха по улиците.

А султан Абдул Азис нищо още не знаеше за това.

ГЛАВА IV

Вечерта на представлението скоро дойде. Залата или по-добре широкият пруст, евтино нает в една частна къща, дето щеше да се даде, беше вече осветен, т.е. бяха окачени и запалени по стените около дванайсет малки фенерчета: пред сцената, дето беше назначено място за оркестъра, състоящ от влашките цигулари цигани, стояха като разкош пет лампи, двете със счупени стъкленни тръби, вероятно донесени от училището. На вратата на пруста висяха четири книжни фенера, които служеха в също време като осветление на продавача на билетите и на бюфета, дето благопристойно стоеше Странджата. Самата вътрешност на залата нямаше никакви украшения. По-голямата част от нея беше заета от няколко дълги реда столове, със залепени отзад номера, на които щеше да седи публиката. През сред залата те оставяха един тесен проход за хората. Празното място на дирната част на залата беше галерията, дето се стоеше прав. Завесата на сцената състоеше от едно голямо и прозрачно червено платно и което се вдигаше посредством една съвсем проста машина: две въжа, вързани за двата му долни краища и преметнати през една греда в сцената така, щото другите им два краища падаха долу и можеше чрез тях да се дърпа и вдига завесата; колкото се касае за свалянето й, това ставаше с помощта на ръце, които пресягаха тайнствено от двете страни и я спущаха до долу. Благодарение на своята прозрачност тая завеса откриваше двойна сцена. Когато се вдигаше, публиката можеше да гледа как играят актьорите, когато паднеше, публиката пак гледаше през нея нова драма: носене и преместване свещи, вълшебни сенки, които се мяркаха и играеха по платното, формите на ръце, които махаха нагоре-надолу, като че принадлежаха на някои скришни великани, и безброй други фантастични видове и фигури.

Да минем зад завесата.

От двете страни на сцената бяха оставени тесни проходи, дето актьорите туряха именяваха костюми. То беше будоарът. В него тоже се намираха натрупани разбъркано

всичките декоративни принадлежности: столове, столчета, зелени върхари, които щяха да представляват гората, голяма стовна, пита хляб и лук, сиреч обед на стареца, и цял арсенал пушки, пищови, револвери, саби, ножове, които щяха да извършат боевете. Тоя сбор от смъртоносни оръжия принадлежеше на същите актьори, които горяха от жажда да гръмнат въз неприятел. Трябва да забележим, че Македонски беше натъпкал много силно арнаутската пушка (само с пупал и дрипи), за да гърми много. Той особено разчиташе на това. Сам той беше вече в пълно хайдушко облекло: на кръста му беше препасана знаменитата сабя, с която беше пресякъл надве турчина и кадъната (както казваше преданието); на главата шапка с левски знак, на гърба му арнаутски червен минтан, на пояса четири паласки, два ножа и два пищова; белите шопски гащи, цървулите, увиснала на кълката кесия и огниво, всичко извехтяло и износено, довършваха накита на пантата. Хаджият, който имаше ролята на татарин, беше намерил не знам отде една стара шубъра, каквато са носили влашките чокои в миналия век, която, препасана с един бял плат, беше нахлузил въз челото си, прилежно намацано със сажди, както и останалата част от лицето, а между горната устна и носа беше прилепил едни огромни черни мустаци. Всичкият тоя накит му даваше вид на едно историческо страшилище. Мравката беше станал бабичка и беше си наврял под дрехата на гърба една възглавничка, за да придаде още повече трагичност на ролята си. Не ще дума, че сам Владиков беше си пуснал една дълга бяла брада с кози влакна, която поддържаша две върви, вързани навръх главата му; но понеже тя още отсега се изместваше и му запушваше неприятно устата, той ѝ върза долния край с конец, който се пък завързваше около врата му. Бръчков беше Станка, червисана и белисана. Останалите лица също се бяха предрешили и натруфили с всевъзможни дрипи, защото си мислеха, че колкото по-грозни и по-съдрани бъдат драматическите личности, толкова повече интерес възбуждат. За това бяха имали грижа да намерят и се заемат все с вехтари. Па освен това силни икономически съображения президираха както при нагласяването на костюмите, тъй и при наемането театралната зала и декорирането на сцената, която, знае вече читателят, се отличаваше със свършена спартанска скромност. По същите съображения беше избрана и драмата. На конец, понеже в драмата ще да реве магарето, то изпълнението на тая обязаност се възложи на Хаджият, който имаше изпитан глас.

Залата на театъра се пълнеше. Всичките богатички българи търговци бързаха да завземат своите столове, предплатени още преди два дни. Неженените идеха сами, задомените с челядта си. Идеха и ония, които не разполагаха с големи средства, както и сиромасите, както и гладните. С една реч, всичко, що беше българско в тая чужда страна; всичко, що имаше една рана на сърцето си, една тъга за изгубеното отечество, всичко, що криеше в дълбочините на душата си един тайнствен образ, вечно буден и вечно сладостен: образът на България. Защото посред грижите и постоянните борби за съществуване в средата на едно общество чуждо, равнодушно, а понякога и враждебно, душата на българина беше гладна за някаква неземна храна, за някакво ново и освежително възлнение, като онова, което те обладава при виждането от върха на някоя дива планина цветущата долина, дето си роден. Ето защо в него време театралните представления, които се даваха от българите в румънските градове, бяха истински събития.

Чиновете бяха пълни и залата шумеше от размесени глъчки на зрители, нетърпеливи да видят вдигането на завесата. Мнозина тълкуваха за пиесата, която във вид на роман беше извлякла досега много сълзи и много въздишки. Най-високо се издигаше гласът на един българин, който седеше с челядта си на най-предния стол. Той беше патриотът г. Дочкович. Постоянната му намеса в народни работи беше причинила разстройството на търговските му дела. Но той не се разкайваше и всички българи го уважаваха.

- Матилдо - казваше той на хубавото и русокосо момиченце, като го галеше по главата, - сега ще видиш как татарите грабят момичето. Па да не се уплашиш?

Матилда не отговори нищо. Тя се беше вторачила в червената завеса, по която се мяркаха чудни и безобразни сенки. Това зрелище я много занимаваше, тя извади пръстенцето из устата си, па вдигна приятната си главичка към баща си, посочи към завесата и каза:

- Каракончо!

Майка ѝ се усмихна и я целуна по челото.

- Мойто пиле - каза тя, като я изгледа любовно. После се обърна към мъжа си: - Никола, дали ще играе пак тоя проклет Македонски?

- Македонски ще играе, но Македонски не е проклет - каза начумерено мъжът - аз не зная как наричаш проклети народните хора, дето се жертвуват за отечеството...

- Не проклет, ами страшен, исках да кажа... с тия големи мустаци, чини ти се, че гледаш някой хайдутин - каза смутено жена му.

- Хайдутите са честни хора днес. Чорбаджиите са истинските хайдутини.

При тия думи лицето му се нервно сви. Види се, някаква горчива мисъл се разбуди в душата му. Той почувствува негли, че и него, човек изпаднал, жертва на един непресметлив патриотизъм, сега наричаха някъде бог знае как и се гавреха с положението му.

В това време оркестърът засвири. Краищата на завесата и от двете страни се подръпнаха и две глави крадешком се показаха и погледнаха към публиката. Едната глава беше украсена с една голяма шапка от овча кожа и с една дълга бяла брада от козина. Другата глава беше въоръжена с дълги засукани мустаци и с едни проницателни и лукави очи. Мнозина зрители се загледаха внимателно и познаха актьорите, които им се усмихнаха приятно. Даже Владиков с кимане на глава поздрави г. Дочковича, който му отговори ласкаво.

Македонски, който гореше от желание по-скоро да излезе на попрището, махна с ръка и цигуларите престанаха.

Настана пълна тишина.

Завесата полека и набръчкана се издигна. Играта се почна.

Владиков, който играеше ролята на стареца, излезе най-напред. Той се движеше смело и с привычки. Не първи път беше участвувал в подобни любителски представления. Само произношението му беше се досущ изменило. Той говореше лошо, с носът, защото вървите на лъжливата брада му не позволяваха да си отваря свободно устата. Особено се затрудни, когато в следующето действие трябваше да обядва в гората. Той ужасно си кривеше устата, нещо, което беше действително любопитно и същевременно и жалко. Голямо впечатление произведе Хаджият в своята старовремска шубъра и с начерненото си лице. Няколко жени си закриха очите, а момичето на г. Дочковича се притисна до баща си и прошепна: "Страх ме е." Но страшна буря от ръкопляскания стана в театъра, когато магарето зарева. Това беше истинско тържество за Хаджият. (Той ревеше зад кулисите.) Бръчков, т.е. Станка, не беше ни на небето, ни на земята; той се беше смутил в това първо излазяне пред публиката и забравил ролята си. По щастие, нямаше много да говори и се задоволи да стои само като истукан, ням, вкаменен, треперящ. Бабата, сиреч Мравката, също забрави ролята си, но приходаждането на татарите я спаси от страшното положение. Тя падна мъртва, преди даже да замахнат да я съсечат. При всичко това зрителите с възторг ръкоплещеха и тропаха с крака. Всичките бяха доволни. Най-голямото впечатление произведе Македонски. Появлението му се посрещна с нови ръкопляскания. Сцените семеняваха бързо. Чудноватите костюми се мяркаха и изгубваха. Интересът на публиката се уголемяваше. В сцената отдавна беше се въдворила бъркотия и актьорите говореха вече от себе си и каквото им хрумнеше. Но боя, който настана, заличи всичко. Захванаха се гърмения. Татари и българи се биеха. Македонски, лют, рошав, кръвожаден, тичаше по сцената и изпражняше с една страшна бързина пушките, пищовите си, револверите си; същото правеха и другите. Гърмежите и виковете напълниха сцената, залата и улицата. Димът от пупалът се разпространи по целия театър и задави с една сярна миризма зрителите. Много от по-

първите госпожи си запушиха с кърпа устата, някои избягаха побледнели. Момичето на г. Дочковича ревеше с глас. Самата сцена не беше друго освен един гъст облак от дим. Полицейски жандари се втурнаха в театъра, уплашени от тоя адски гръм. Но нямаше възможност да се прекрати боят. Македонски, като бесен, пхтеше, хвърляше се в разни ъгли на сцената, нишеше се, хващаше пусия, изскачваше, викаше, гърмеше. Хайдушкият инстинкт оживя в него. Той забрави, че е в театър. Той беше в Стара планина с другарите си. Той стъпка няколко души, между които Мравката, излязъл пак на сцената, не се знае защо. Сам Странджата заряза бързо бюфетя си, дойде наред залата и възхитен, пребледнял, разтреперан, вторачено и завистливо гледаше в битката. В най-голямата смутня той не можа да се удържи и високо извика:

- Дръж се, Македонски!

Но никой го не чу. Зрителите бяха заглушени от трясък, заслепени от пушека. Ръкоплясканията бяха неистови и бесни...

Когато арсеналът се изпразни, битката се свърши.

Последното действие се свърши миролюбиво, за голямо отчаяние на Македонски, който се беше настървил за кръв. Публиката изпрати последния си гръм от ръкопляскания, като извика три пъти актьорите, и шумно се измъкна из вратата.

Не след много залата, дето произлязоха толкова знаменити събития, потъмня и заглъхна, а хъшовете актьори стояха около дългата маса в избата на Знаменосеца. Някои от тях бяха забравили да хвърлят сценичните си труфила. Бръчков остана със Станкиното червило, а Хаджият с татарските сажди по лицето. Но на това никой не обърна внимание. Всичките бяха развълнувани, запъхтени и възхитени. Македонски, упоен от победата си, не можеше още да се умири и хвърляше неприятелски и застрашителни погледи на Хаджият.

Странджата насипа гозба всекиму и постави няколко стъкла с вино. Вечерята се почна. Всичкият разговор беше за представлението. Хвалби, критики, глуми, смехове. Всички бяха весели. Но най-много Странджата. Той похвали Македонски за дързостта му, но му направи няколко бележки в стратегическо отношение. Той даже смънка, че ако се даде втори път представление, то той желае да вземе ролята на хайдутин Желя. Нещо, което направи Македонски да се намръщи.

Когато се изпразниха котлите, блюдата, стъклата и бутилките, непродадени и върнати от бюфетя, Македонски, който отсега още повече доби съзнание за своето превъзходство, извика:

- Момци, предлагам да идем у Щрауза, има пилзенска бира.

- Да вървим! Не съм ходил от девет месеца.

- Хайде да идем... Па шапка на тояга...

- Странджа, сбогом!... Не щеш ли да дойдеш и ти?

- Сбогом, лека нощ, Странджа!

- Добро веселие!

И дружината изчезна из кръчмата.

Скоро из улицата ечна задружна гръмогласна песен и полека-лека се изгуби в отдалечеността на нощта.

На заранта от печалбата на снощното представление не остана нищо вече.

Султан Абдул Азис беше спасен.

ГЛАВА V

Две недели се минаха. Македонски изчезна нанякъде, без да се обади. Бръчков, който съществуваше чрез странното милосърдие на Македонски, остана из един път без средства и изложен на тая най-първа и най-жестока нужда - гладът. Пръв път, откак тъй леко беше оставил бащиния си дом, той почувствува всичката неприятност на новата си кариера, която отдалече се представяше тъй любопитна и пленителна за една млада луда глава. Два-три дена той яде на вяра у Странджата, както и Хаджият,

както и Попчето, но Странджата изведнъж го свали болестта на легло и Бръчков, и Хаджият, и Попчето останаха гладни. Огнището загасна, дето весело къркаше бобът; съдовете, шулците, чашите, немити и без ред, лежаха повалени по лавицата и дебел пласт прах ги покриваше вече. Разстройството и запустението царуваха вече в кръчмата, тъй шумна и многолюдна преди няколко време. Хаджият отиде да иска пари от някой си богаташ, както той казваше, и вече се не върна. Види се, че не беше успял нищо. Попчето го чака, сиреч гладува два дена в кръчмата, и се изгуби, за да търси щастие. Остана само Бръчков. Той се реши да гледа Странджата. Не можеше да остави таз юнашка душа - не без средства - той нямаше средства, - а без нравствено подкрепление. Странджата, който само кашляше упорито и пъшкаше, не искаше, нито можеше да кусне нещо. Това отсъствие на охота у болния беше почти една радост за Бръчков, който, като пренасяше стоически гладът, не би могъл да гледа без мъка гладуването на умирация. И действително, лицето на Странджата от ден на ден се измахваше и добиваше смъртна бледност; очите му, избистрени и необикновено лъскави, хлътнаха ужасно, а вехтите рани по бузата му посиняха, а после потъмняха. Странджата, който беше във всичкото си съзнание, виждаше тая преданост на Бръчкова и няколко скудни сълзи течаха из очите му. Той често приказваше на Бръчкова. А приказваше само за битките в Стара планина. Спомените за тия юнашки дни правеха го да му поолекне. Той познаваше, че няма да го бъде, но търпеше гордо и чакаше смъртта като своя гостенка. Беше неутешен само, че я чака тука, а не в борбата. Понякога му минаваше през ума за роднините. Той споменуваше нещо за тях и пак подкачаше за хъшуванията си. Бръчков го слушаше с благоговение. Той приемаше като свят завет всяка дума, изскокнала из бледните уста на стария герой, който захвана вече по-рядко да хорати, а повече да страда, защото болестта му напредваше безжалостно. Бръчков висеше над главата му.

- Юначе - каза му еднаж Странджата, - благодаря ти... благодаря... че не ме остави. Ще умра при българин и ще има кой да ми затвори очите... А това е добро на чужда земя. О, отечество!...

- Не се вълнувай! - прошушна тихо Бръчков. - Бъде спокоен, моля те!

- Благодаря ти, благодаря ти, братко мой! Ази скоро ще си ида: няма да ме има вече.

- Не, твоето име ще остане славно. Ти си един герой.

- Ах, Бръчков!

- Ти си честит поне, че ако умреш, умираш с тия славни резки по челото и с тия хубави възпоминания в сърцето... България няма да забрави своите храбри синове.

Странджата се просълзи. Простря костеливите си ръце и стисна силно Бръчковата ръка. Сладко му беше да чува тия утешителни думи, когато надеждата го оставяше.

- Виж, Бръчков! - поде той пак, като хвърли разсеян поглед. - Как да ти се отплатя? Аз нямам нищо. Нищо, нищо нямам... освен едни паници - те не струват нищо. Нямам нищо какво да ти оставя за спомен.

- Твоя пример.

- Да, имам една връзка там, в дъното на ковчега. Една връзка от дълго време турена. Там съм скрил две много скъпи неща. Нека бъдат и за тебе скъпи, Бръчков! А де са моите другари? Де Македонски? Де Хаджият?... Юначе, иди извади ги, да ги видя пак, преди да умра... Ах, сладка е смъртта за отечеството!...

Бръчков стана полека; отвори ковчега и взе да вади едно по едно нещата, които съдържаше. Най-после извади из дъното една връзка, в която бяха увити някои меки неща. Той предпазливо развърза кърпата и измъкна една хартия и една дрипа. Хартията беше мемоарът, издаден на 1867 година от Революционния комитет. Дрипата беше къс от вето знаме; на него бяха останали само думите "...или смърт!".

Величествени документи.

Бръчков цял потрепера.

Странджата се повдигна, посегна и каза:

- Дай, Бръчков!

И като ги пое, той ги целуна. После каза със слаб и пресекнат глас:

- Вземи това от мене! Помни Странджата! Умри за България!...

След два дена умря.

Бръчков му затвори очите. Продаде му съдовете и стъклата, та плати за погребението му. Само един Бръчков го изпроводи до гроба.

Тъй свършваха тогава предтечите на зорницата на българското освобождение.

ГЛАВА VI

Бръчков се скиташе из Браила. От прежните си познайници той намери само Хаджият. Той ношуваше в колибката на един тухлар. Прибраха и Бръčkова. Хаджият работеше на пристанището дено: нощем идеше да разделя хляба с Бръčkова. Но не винаги Хаджият можеше да получи работа, сиреч хляб. Работата зимно време е твърде слаба на скелята. Тогава гладуваха и двамата.

Защо не пишеш на баща си да ти прати пари? - попита го най-после Хаджият. - Все така ли ще гладуваш?

Бръчков се начумери.

- На баща си не смея да пиша и не искам да му се моля.

- Защо?

- Не мога!

- Защо не можеш? Син му си.

- Срам ме е.

Хаджият го изгледа зачудено:

- Срам те е? А гладен по-добре ли е?

- По-добре... Аз го зарязах, без да го попитам. А сега ще ида да му кажа: тате, дай ми пари! Как? Не мога... По-добре умирам отглади...

- Какво ще правиш?

- Ще работя каквото намеря.

- А няма ли пак да се върнеш в Свищов?

- Невъзможно: аз съм вече подозрян и турците ще ме затворят. По-добре тука, на свобода.

- Но ти не си привикнал на такъв живот.

- Ще привикна... Па най-после може да се случи нещо, нещо... а аз това чакам.

Хаджият го погледна въпросително.

Бръчков се поизчерви и каза:

- Ако се организува нова чета, аз искам да мина с нея в България...

- Нова чета? Не вярвам.

- А аз в Свищов тъй слушах. Как, няма ли да се бием?

Хаджият помисли малко.

- Ако има чета нова, и аз ще вляза в нея... Кой знае, може да се състави. Казват, че Панайот щял скоро да дойде от Сърбия. Може да е за това. Ако умре челяк, бари да знае защо умира; тоя живот е скотски живот - прибави Хаджият и плюна.

- Де е Македонски?

- В Молдова. Казват, станал логофет при някой си мушиерин.

- А Попчето?

- Попчето е при един градинар: прибрал го е с условие, че напролет ще му помага да садят лук. Другите, и те са на работа или гладуват като нас; такъв живот не е живот, а поразия. Магарешки живот... По-добре чета. Аз още държа оръжията си. Не ги продавам.

Изведнъж Бръчков го изгледа смяян.

- А бе колко сме били диваци! Ние гладуваме толкова дни, а пък не видим, че можем да вземем пари.

Лицето на Хаджият светна.

- От кого? - попита бързешката.

Бръчков показа на дрехите си.

- Видиш ли? Това сетре е още ново и панталоните са още добри... Купих ги, току-що да тръгна за насам: а часовникът? Вземам за тях най-малко петдесет франка.

Хаджият беше във възторг.

- Браво! А ние сме били говеда!... Тоест... аз не дръзвах да ти кажа... Да вървим, да вървим! - И като затананика песента "Не щеме ни богатство, не щеме ни пари", той повлече Бръчкова из улиците бежешком към един нечист пазар, дето евреите купуваха и продаваха износени неща.

На заранта Бръчков дойде в съвършено друг костюм. Едно сетре, одърпано по краищата, с омазан вратник и с неизвестен цвят; едни панталони вети, изжулени по коленете, подшити с мешин на крачолите и вместо гетите едни чизми, солдатски, тежки и разкривени до безобразие. От предишния му костюм остана само шапката му, подарък от Знаменосеца.

Дрипав беше, но затова сит.

Двамата приятели веднага промениха начина на живението си. Хванаха си стая с две легла в един прост хотел и заобядваха в ресторанта. Те всеки ден имаха по един-двама хъшове, които обядваха на тяхна сметка. Хаджият даже плати един малък дълг на един хъш. Бръчков стана пак весел и доволен. Той даже съчини една патриотическа песен, която пееше вечер в стаята си. Когато минаваше младата слугиня на хотела, той глумеше, позакачваше я. Младостта взема връх над обезсърчаването. Изтекоха няколко весели, твърде весели дни и заедно с тях еврейските франкове.

Една вечер някой почука на вратата.

Бръчков, който пееше патриотическата си песня, прекъсна се и извика високо:

- Entrez!

Влезна съдържателят на гостилницата. Лицето му беше строго.

- Господине - каза той студено, вежливо: - Извинете, че ви прекъсвам песента...

- Нищо, нищо - издума Бръчков. - Какво желаете?

Съдържателят на гостилницата се изсмя сардонически.

- Какво може да желае един хотелджия от своите гости? Да му плащат редовно.

Бръчков погледна докачено към хотелджията:

- Че аз си плащам, господине!

- Но от една неделя нищо не сте давали. А знаете, законът е, щото на всеки два дена да се плаща.

Бръчков се смути от това възражение и после бързо каза:

- Бъди спокоен, аз ще ти платя!...

- С какво? С песни ли? Аз не виждам никакви вещи ваши тука. Извинете, господине, но вие трябва тая вечер да заплатите и за вас, и за другаря си... Знаете? Нас ни са много пъти горили, и то хора добри и дори песнопойци като вас... Това е закон, да се плаща.

Бръчков пламна от негодувание. Той бръкна в джеба на жилетката си, дето имаше само четири франка, но извади само няколко дребни пари.

И остана прехласнат...

- Двадесет и осем франка искам - каза студено хотелджият, като хвърли неподвижен и безстрастен поглед върху Бръчкова.

- Тука са ме окрали - извика той.

- Господине, туй е стара история, познавам я... Платете двадесет и осем франка?

- Нямам, какво ще платя?

Бръчков се намери в твърде трудно положение. Той инстинктивно поглеждаше из вратата дали не ще се зададе Хаджият, за да видят как да направят. Хотелджият стоеше на вратата и чакаше за отговор.

- Заплатете си.

- Нямам.

- Ще ви предам на полицията като нехранимайко. Знаем ги аз българите...

Бръчков се изчерви, кръвта се издигна в лицето му и той се спусна връз хотелджият с вдигнат юмрук.

- Влашко куче! Ще ти счупя устата!

И с тия думи той стовари по рамото му железния си юмрук.

Хотелджият щеше да извика. Изведнъж из коридора се чуха бързи стъпки на човек, който тичаше буйно, и се чуха викове зловещи:

- Фок! Фок! (Пожар! Пожар!)

Беше Хаджият, който викаше от цялото си гърло и припикаше към стаята запъхтян.

Хотелджият бързо се измъкна из ръцете на Бръčkова и из стаята и бледен, без шапка, уплашен, тичаше, без да знае накъде. Той помисли, че пожар се е появило в някоя стая на хотела.

- Фок! Фок! - викаше лудо Хаджият. Всичкият двор се напълни с навалица, пришла от улиците, която се буташе и тласкаше из полумрака.

- Фок! Фок! Фок! - викаше Хаджият, като завличаше из стълбите Бръčkова за ръка. Те слязоха в двора, смесиха се със смутената навалица и несъгледани, излязоха из вратнята. - Фок! Фок! - А огън нийде нямаше...

.....

- Скандал, та скандал - пръв път продума Бръчков на Хаджият, когато подир половин час на един противоположен край на града бяха се спрели пред една вратичка, дето живееше един българин градинар, у когото идеха да прекарат нощта.

- Чукни пак - каза Хаджият, като се обръщаше и вираше в мрака на уличката, понеже се боеше от преследване.

- Но и отде, дявол, да ти дойде на ума, тая комедия. Знайш, аз тая нощ щях да бъда в которника: и пари нямах да платя, и влахът тупах... А... чакай, знаеш? Четири франка, дето имах в жилетката, изгубили се! А помня, че днес подиробед ги имах. Някой ме е обрал...

- Добре, че ми напомни: аз ти ги извадих, когато спеше днес.

- Ти?

- И много добре стана, а то Асланът днес се умъкнал в "Париз"¹, изпил три капуцинера, изял четири куврика и гаврътнал четири рома - знаеш, не яло от три дена - и няма счупен бан в джеба... Не може да излезе... От сутринта е чакал чак до вечерта... Келнерите само го обикалят, те са като копои, подушили го, че няма пари... И като забележили, че очите му са все към вратата, поискали да заплати четири франка. Отде? Влазям тамам в това време, гледам: става скандал. Той се готви да се бие. Пращат за полицията... Всичкото кафене обърнало внимание... Гледам: тоя поразеник и тук ще оскандали и омаскари българите... Тогава помолих да чакат, да донеса четири франка, и твоите франкове...

- Много добре стори. И отърва го?

- То се знае.

- Както и мене, с друг скандал... Да, кажи ми, Хаджи, как така навреме видя, че има пожар в хотела?

- Идат да отворят... Връщах се от "Париз" да те намеря и още при вратата чух сладкия ви разговор с хотелджията... Тогава изведнаж скроих плана. Ти видиш, че имам ум да управлям една империя... Влазай!

Вратничката се отвори и двамата герои се вмъкнаха вътре.

ГЛАВА VII

Беше в началото на февруари. Североизточните руски вейвици разнасяха един ледовит мраз из въздуха. В една от крайните пуси улици на Браила вървеше Бръчков, бледен, умислен. Откак бяха напуснали с Хаджият хотела, те живеяха на края на града, по-напред в една пуста воденица, а по-после в една никаква колиба с продънен покрив и разбити прозорци. Казах, живеяха, не: те стоеха там само през втората

половина на нощта. Останалото време от денонощието прекарваха по топлите кафенета, дето се занимаваха с политика и с решението на източния въпрос, за да излъжат глада. Но когато след полунощ келнерите спущаха завесите и хващаха да трябва по масите на опустелите заведения, другарите със съжаление излизаха и се прибираха в студената си стая; лягаха с празен корем, със зачаткали зъби и вкочанявали крака, защото огромната кирпичена пещ, която имаха на разположението си, зееше черна и сурова срещу тях и вместо благодатна топлина дъхаше постоянно един невидим облак от студ, за което всяка заран Хаджият ѝ отплащаше с един потоп псувни, събрани от най-затънтените влашки кръчми. Те сега се хранеха само с по едно хлебче за десет бана на два дни, което Хаджият донасяше редовно три пъти в седмицата благодарение на милосърдието на някое си хлебарче. Понякога изобретателният Хаджия умееше да изпроси в кафенето по една чаша топло мляко с кафе за себе си и за Бръчкова. Даже играеше на книги и изкусно крадеше в играта като Македонски. Печалбата (защото той винаги печелеше) употребяваше за тютюн и за помощ на другите голаци българи. Бръчков, толкоз самолюбив, колкото и гол, не можеше нищо да си проси сам. Два пъти беше писал писмо до баща си за пари по настояването на Хаджият и все го беше драл с ожесточение. Скитанията и нуждите не бяха успели още да убият в душата му гордостта, уви, благородна и прекрасна в щастията, но безсилна срещу зимните ветрове и въртенията на глада.

Но сега той вървеше умислен.

Хаджият от две дена беше арестуван, вероятно за случката в хотела. Прочее от два дена Бръчков не беше ял нищо.

Той сега носеше десетина екземпляра от поемата си, която намери почти небутната в една българска лавка, за да ги продаде на някои богати българи. Това му беше съветвал още по-преди Хаджият. Той едвам сега пристана. Нуждата го накара да употреби това последно средство, да не умре от глад. Страшно се възмущаваше човеческата му природа от тоя начин на просене, начин, почтен и унизителен в същото време. Навремени той се спираше, готов да се върне дома си и да захвърли книгите. Но пак тръгваше. "Не - казваше си, - постъпката ми не е ни безчестна, ни неуместна. Ще бъде глупаво да умра от глад като едно куче, когато мога по тоя начин да се спася временно... а знам, че все има нещо в мене... все ще бъда полезен в нещо; па после не искам милостиня никому... Нито пък крам, та да ме е срам. Продавам си книгата, както друг продава платното си, както работникът продава труда си..." Той си спомни, че не преди много няколко младежи в едно кафене бяха похвалили поемата му - това беше една блажена минута за него, - а богатият българин Х. беше го попитал де може да си купи творението му, за което се отзова много ласкаво. Боже мой! Толкова хора има, които ценят изкуството и поезията!... Има и патриоти, има и толкова богати... Какво им струва, ако дадат един франк на един българин за книгата му?... Това няма да ги разсипе. Те плащат само франк за кафе-капуцинер, що пият утрин в кафенето. А той с тоя франк ще живее четири дена, може би и неделя. Най-после българска книга, нова, вика се... Що да я не купят? "Глупав съм наистина - каза си той. - Защо се срамувам! По-добре ли е да крам?" С тия мисли Бръчков се насърчаваше и отиваше навътре в града.

Но той се лъжеше сам. Един друг глас се обаждаше в него - гласът на унижената гордост и на самолюбието. Той чувствуваше, без да иска да се признае, че извършва един цял подвиг; че това е едно унижение, една чиста милостиня, искана в замяна на книгата му, която никому не трябва. Той си въобрази благосклонния или съжалителния, или презрителния поглед, все едно, на спасителя си и студен пот протече по челото му.

На тоя миг кражбата му се видя предпочтителна!

Но ако да знаеше да краде!

А между това трети един глас, страшен, могъществен, свиреп, се обади в него. То беше гласът на глада, който не слуша никакви резони, не разбира от никаква логика.

Бръчков сбърчи челото си, изкриви си неприятно устата, почеса се яростно в тила, помисли малко, бледен, разтреперан, променен, и изпусна из зъбите си един глух, неясен и протегнат звук.

И тръгна напред.

Замина бързо край градската градина, сега печална, гола и пуста; мина няколко тесни улици, в които върволякът се умножаваше; мина край лавките, край кръчмите, край ханищата, без да се обърне, без да погледне, без да види нещо, и излезе на улицата, дето бяха магазините на търговците.

На пиацата беше вече голямо движение. При всичката лютост на студа интересите на търговците бяха оживили тая част на града. Бръчков инстинктивно се озърташе насам-нататък, дано види някои от богатшите. Но погледът му се помрачаваше, нозете му се подвиваха и по челото му рукна отново пот. Той търсеше, но в душата си желяеше да не намери този страшен благодетел. Било по случай, било по извънредно душевно смущение той дълго се озърта и не позна никого. Всичките лица, що срещаше взорът му, се видяха чужди и странно мили! Тогава сякаш че му падна някой тежък товар от гърба. Гладът му се изгуби и той си отдъхна, като че се избави от един страшен сън.

- По-добре! - каза си той и бързо се извърна, за да тръгне назад.

Изведнаж срещу него се зададе богаташът Х., който му беше изказал такова съчувствие по-преди. Бръчков потръпна. Той се спря за един миг в нерешителност, като че се готви да бяга; после тупна с крак и избъбра: "Нека!"

И отиде насреща на богаташа, като отделяше с другата си ръка един екземпляр от поемата.

Богаташът Х., увит в една богата шуба, беше стъпил на прага на едно казино; но като съгледа Бръчкова, който идеше и гледаше остро към него, спря се.

Бръчков приближи, поздрави, без да свали шапката си, и продума с треперлив глас и с тона на човек, когото изваждат на съд:

- Господин Х., нося ви една от моите книжки, знайте... понеже вий желяехте... то аз...

Гласът му се пресече.

Х. посегна и пое книгата. Той най-напред я разгъна на няколко места, после прегледа първата корица, дълго време се вгледва в надслова й, прегледа внимателно заднята корица и се изкашля няколко пъти. После каза:

- Хъ, хъ, тя ли е книжката на ваша милост?

- Да.

Х. пак погледна коричките, прочете нещо там, подаде книжката на Бръчкова, като си търкаше ръцете в знак, че са изстинали, и каза:

- Господин Бръчков, добро, добро... Аз да питам Еленка наша да си не е купила веке. Ако не е, то ще взема после една.

Поклони се усмихнато и влезна в казиното.

Бръчков остана като вкаменен.

Светът му се завъртя, очите му се премрежиха. Няколко минувачи грубо го тласкаха, а той се оттегляше и все стоеше наред тротоара. Той погледна поемата си, в която беше излял душата си; въз която беше бдял толкова ноци и с която се беше свързало цялото му съществуване. Тя му се видя сега тъй жалка, тъй нищожна, тъй непотребна... А себе си усети тъй малък, тъй смешен!...

Самолюбието му се разбунтува като някой опарен звяр. Гърдите му ги затикна нещо, лицето му прежълтя.

Захвърли книгите на земята и се упъти.

Той се упъти несъзнателно към Дунава.

Когато стигна на брега, запрях се нерешително замаян.

Големите късове лед плуваха вече по тъмната река, помръзнала по края. Отсреща българският бряг, покрит със сняг, гледаше студено и неприветливо. В естеството владееше мрачна безнадеждност, както и в душата на Бръчкова.

Ненадейно някой глас го разбуди от пренасянето му. Той се извърна и видя Владикова.

- А, Бръчков! Що дириш тука? Да не би да искаш да провокираш Турция? - извика учителят весело и улови го за ръката.

- Боже мой! Що ти е? - подзе той, като съгледа страшната бледавина на Бръчкова.

Бръчков го погледна с безстрастен, леден поглед и нищо не продума.

- Но ти си вкочанясал; ела сам да видим какво е изпитал нашият любезен поет - и с тия думи Владиков повлече Бръчкова към близното кафене.

Когато Бръчков изпи чая и се свести, той разказа подробно, но все развълнувано положението си.

Владиков кипна:

- Чорбаджии! Богаташи, магарета безчувствени! - развика се той, като тупаше силно по масата със запалено от гняв лице. - И ти, Бръчков, си отишъл на тях да се молиш, да те рефузасват, а не знаеш де живея! Хайде с мене, да вървим у дома... Моята къща е твоя...

- Благодаря, благодаря, Владиков - каза трогнат Бръчков.

- Ти, който стоя над главата на Странджата, доде издъхна - зная това хубаво... - ти сега умираш от глад, а аз не знам... Ах, къде ти беше умът!

Владиков хвърли трогателен поглед въз Бръчкова. Измахнатото му лице, ветото му, почти дрипаво облекло, нещастният му вид у другото биха възбудили милост - у Владиков възбудиха скръб.

- И аз съм бил в твоето състояние, братко мой; бил съм и по-зле, и съм познал унижението - ох, това проклето унижение! И съм уморен вече от живота, от борбите му, от калта му. Кога ли ще дойде часът да познаем защо живеем?... - каза мрачно учителят, когато влязоха в стаята му, дето един приятен топлик лъхна въз тях.

- Седнете, Бръчков, стоплете се. Какъв дяволски студ. Петре, донеси по-скоро обода! - извика Владиков, като закачваше на стената черната си астраханска шапка и богатата си сукнена шуба.

ГЛАВА VIII

Две недели минаха оттогава. Бръчков живееше в жилището на Владикова, който го облече прилично и го хранеше. Като беше дълго време страдал, той познаваше какво нещо е теглото в чужда земя и сърцето му взимаше участие в неволите на другите. Той гледаше със скръб на Бръчкова, когото съдбата беше захвърлила в попрището на нуждите, нещастията и борбите с предразсъдките и със студенината на обществото, дето и най-укрепналите натури рядко устояват и често падат уморени в калта.

Един ден, когато Бръчков стоеше самси в стаята си, някой се приближи отвън към вратата и без да почука, бутна я силно и се втурна вътре.

Той беше Македонски.

- Здравствуй, брате мой! - изрева и се спусна към Бръчкова и се разцелува с него. - Търся те под камък два дена, а ти се гушиш тука на топло като котка и не мислиш за другарите... Много ти здраве от Хаджият...

- Как, пуснаха ли го вече? - попита Бръчков, развълнуван и радостен.

- Пуснаха го, тоест аз го пуснах завчера, и сега живо и здраво чете твоите поеми в колибата... Чорт го взел - каза той, като се озърна из стаята, - тоя разбойник Владиков живее като някой чокоин... а ние зъзнем като голи пилци там... но все едно... добре, че те е прибрал... Твоята природност не носи влашки студ и влашки глад... Е, добре си, а? Я чакай да видим тоя чревоугодник, Владиков, какво има тука? Някоя луканка пиперлива... - И Македонски приближи към раклата и я отвори с фамилиарност.

И като извади една голяма луканка, измъкна кръвожадно един дълъг нож и взе да хвърля в устата си едри резени.

- Подушваш като дивак - каза Бръчков усмихнато; - но само гледай да не я унищожих цяла... Ще ти се пукне чувството.

Македонски лапаше с ожесточение, като си поправяше сегиз-тогиз мустаците.

Изведнаж пак увря ръката си в раклата, издигна едно стъкло с вино и го изля жадно в устата си, на един дъх.

- Ти ядеш и пиеш като Крали Марка, кога е на сватба... Само знаеш?... Ти ще отговаряш пред Владикова. Е, де се скиташе досега?

Македонски дояде последния резен от злополучната луканка, обриса си с кърпа мустаците и устата, увря си ножа в червения пояс, па каза:

- Отде ида, ме питаш? Ида от Богданско... А защо ида, ако питаш - ида, че ме извадиха посред зима от службата ми, проклети мамалигари...

- Извадиха те?

- Ако искаш по-добре: изгониха ме като някой вагабонтин.

- Пак си сторил някое юначество, Македонски. Знаеш ли? Ние скоро може да захванем нещо славно оттука... Знайш, в България има вече приготвление. Оттука трябва да видим какво може да стане... Разбираш?

- Да живее! - извика Македонски.

- Ние трябва да устроим една чета, ние самички... Богаташите се противят, та ние без тях ще извършим... Разбираш?... Тая чета ще мине през Сърбия...

- Браво, Бръчков!... Аз право казах, че ще бъдеш славен хъш! Браво! В Сърбия, да, през Сърбия да минем. Тия кучета агарянски не дават вече пиле да прехвъркне през "тих бял Дунава", както ти си го писал в книгата си... Е, това заслужи да изпразим и друго стъкло...

Той вдигна стъклото и извика:

- Да живее свободата!

И го изпи до капка.

Бръчков се изкикоти яката:

- Ами ти с тоя дяволски глад и жажда ще унищожих всичката провизия на четата. Въздържай се, Македонски! Ти знаеш! Твоят съотечественик Александър Македонски умря от невъздържание.

- Тогава и аз ще умра, както мрат големите хора. Ти, братко, не знаеш какво нещо е да говееш като свети Иван Кукузела пет дни... Аз мога каза, че ако умрех преди малко, щях да ида право в рая.

Вратата се отвори полека и Владиков влезна.

- Хо-о-о, Македонски, добре дошъл, къде се губиш?... Цял Скитник евреин! - И Владиков го стисна горещо за ръката, но Македонски не се задоволи с това и го целуна три пъти по устата.

- Ха! Ти си се насмукал нейде. Е, каква е работата? Какво ново има?

- Много ти здраве от всичките молдовански евреи! Владиков, чуйш? Готов съм. Бръчков ми разказа за новия план и аз одобрявам... През Сърбия по-добре...

- Седни, седни: ще приказваме за това! - каза учителят, като седна на стола и се разкрачи пред пещта, която пламтеше буйно.

Но като съгледа отворената и опустяла ракла, той се обърна полузасмян, полусърдит към новия гост и извика:

- А бре, хориатино! Ти пак си ме оголил!

- Да живее комуната! - изрева Македонски, комуто очите светеха и пущаха искри.

Владиков извади из пазвата си едно писмо, разпечатано вече, попрочете нещо внимателно, сгъна го, скри го и като се обърна към Бръčkова, после към Македонски, каза сериозно:

- Приех вчера второ писмо от Букурещ. Там нашите сега работят деятелно; решили са, че непременно трябва тая пролет да се изпрати чета в Сърбия. Трябва да се заловим мъжки за работа. Панайот се готвел сам да дойде в Букурещ. Народът в България не трябва да се оставя да дреме. Вярно. Ти, Македонски, няма да шаваш от Браила. Потребен си.

Македонски погледна зачудено на Владикова. Той като че се обиди от последните му думи.

- Шавам, не шавам, то е моя работа - каза малко навъсено. - Вие кажете, искайте каквото искате от мене. Макар да доведе вързан Митхад паша... Македонски бяга от глада, но не бяга от смъртта. Ако не сте го узнали още, толкоз по-зле за вас.

И Македонски си сучеше гневно мустаците.

- Не го опявай без патрахил де - каза натъртено Владиков, - работата е сериозна. Ще трябва да съберем всичките момци в Браила и от околността, за да се присъединят към другите, които ще се събират в Букурещ. Македонски, тая работа е твоя.

- Прието. Ще ги събера и самичък ще ги вода, дето трябва - каза Македонски, погъделичкан от мисията, която му се дава.

- Е, ти се натоваряш, Македонски!

- Свършено.

- А средства отде ще се дадат? - попита Бръчков.

Владиков се замисли:

- Това не ни обаждат в писмото. Дявол го взел! Кой ще ни даде средства за обличане и хранене на момчетата?...

Македонски прие един тайнствен вид и продума важно:

- За такива работи средства не се дават, но се вземат...

Владиков го погледна въпросително:

- Не те разбирам...

Македонски се начумери:

- Ако не разбираш, то ще се каже, че аз съм пиан, та не знам какво приказвахме... - И като си тури ръцете в джебове, седна на един ъгъл и се усури.

Македонски винаги в пианство подир първата буйна веселост падаше в мрачно настроение. Това му беше природно. Затова и Владиков, без да обръща внимание на него, продължи разговора си с Бръčkова.

Тримата хъша останаха в стаята на учителя до късно вечерта. Разговорът им се отнасяше все до новия план. Македонски като поизтрезня, хвана да подкрепя тезата си, че парите не се дават, а се вземат. Не дойдоха обаче до никакво заключение. Владиков излезе, за да иде в театъра, дето беше поканен в ложата на едно българско семейство. Македонски и Бръчков останаха сами. Дълго време още приказваха. Най-после Бръчков заспа. Македонски стоя още няколко време край огъня, стиска си главата с ръце като човек, когото бореше някоя тежка мисъл. В такова положение той стоя до среднощ. Най-после стана, погледна Бръčkова, който спеше дълбоко, каза му тихо "лека нощ" и излезна из вратата, като стъпваше на пръстите на краката си.

Когато на заранта Бръчков се събуди, той с удивление видя, че Владиков беше облечен вече и се разхождаше смутен и разтревожен из стаята.

- Бръчков - каза той, като се изправи над приятеля си, - тая нощ е станало приключение тука...

- Приключение?

- Откраднати ми са всичките дрехи.

- Ах! - извика Бръчков. - Аз нищо не съм чул... Как? Всичките дрехи?!

- Всичките. Когато се завърнах нощес, намерих почти целия си гардероб изпразнен. Кога си отиде Македонски?

- Не знам кога, заспал съм.

- Това е Македонска работа. Заклевам се, че Македонски е забъркал тая каша.

Бръчков зяпаше от учудване.

- Онова говедо, Петър, е спял и не е чул нищо. Представи си, че и твоите дрехи заедно с моите е отнесъл.

- И аз оставам гол? - попита Бръчков, като се озърна слисан.

- И ти, и аз. Нищо. Трябва да ида да го диря тоя обесник!... - И Владиков си тури шапката, взе тоягата и отвори вратата.

В туй време той се сблъска с Македонски, който влазеше.

- Добро утро, добро утро... господа ранобудници! - каза той, като се усмихваше весело и непринуждено.

Владиков, без да му отговори, гледаше го ням и сърдит.

- И днеска дяволски студ - каза Македонски, като си правеше пред огледалото възела на червената кърпа, вързана на врата му вместо вратовръзка.

Най-после Владиков прекъсна мълчанието си.

- Македонски - каза той тихо, - знайш ли, че тая нощ аз съм обран?

Македонски се опули.

- Обрали ми са всичките дрехи, моите и Бръчковите.

- Тая нощ? - попита учуден Македонски.

- Да.

- А аз нали бях тука до среднощ!

- Това е още по-чудно как да се откраднат така, когато аз се върнах по 12½ часа и нямаше ги.

Македонски се затюхка и заахка; хвана да псува безбожните крадци; той се чудеше как да не усети нищо и се кореше, че не остана цяла нощ; канеше се, че той ще узнае злодейците и ще им изпие кръвта: ругаеше тия "мамалигари", че нямат добра полиция; закле се, че сам ще отиде да обере спалнята на префекта на полицията, без да го усетят "мамалигарите"; съжали Бръчкова, за когото му милееше сърцето, и издума хиляди думи застрашителни и буйни, за да засвидетелствува огорчението си от тая случка и гнева си против обирниците.

Половин час след тая сцена Македонски се срещаше в една тясна улица с един евреин, нисък, нечист, гърбав, с дълги сплъстени сколуфи, със смачкана на главата цилиндра.

Той беше търгувач на вехти дрехи.

Доста време Македонски шепна с него...

Най-после се упъти на друга страна, като тананикаше някаква хайдушка песен.

Когато се завърна в колибата накрай града, дето Попчето му беше дал гостоприемство, както и на Хаджият, той завари там и двамата. Попчето четеше на Хаджият някакъв ръкопис и се смееше високо.

Македонски ги поздрави с кимане на глава, хвърли си шапката въз неразтребения одър, изпъшка тежко и се простря цял на леглото.

Като мирува малко време, той се не стърпя и каза:

- Знайте ли, че Владиков са го обрала тая нощ?

Попчето прекъсна четенето:

- Що думаш? Невъзможно!

- Оттам ида сега. Взели му дрехите.

- Само това? Нищо. Хващам се на ядец, че не го е окрал Зилберщайн - каза Хаджият. (Зилберщайн беше най-богатият дрехопродавач в града.)

- Да, но помисли си в какво проклето положение се намерих. Трябваше да издумам един милион хорати, доде го уверя, че аз нямам пръст в тая работа. Представи си моето проклето положение...

Хаджият се изсмя.

- Виж каква е работата - каза Македонски доверително: - Досрещ нощ бях у него, с Бръчкова тоест... Бръчков те поздравява... Хъ, бях с Бръчкова заедно... Владиков беше на театроту. Да, на театроту беше Владиков... После си отидох... Не щеш ли, обирачи влизат след моето отхождане и ги обират до шушка - да, до шушка... Разбираш? А представете си моето положение... когато падне подозрение на един честен човек... да, на един честен човек.

И той произнесе енергически една влашка псувня.

Хаджият го погледна лукаво, па рече на Попчето:

- Попе, чети, чети още... Македонски, слушай Попът каква сатира е написал за Петреска.

- За Петрова ли, дето се влашей. Това магаре трябва да го вкараме в правия път... Чети, Попе!

Попчето направи според навика си няколко поглаждания на невидимата брада, погледна важно към вратата и захвана да чете отначало с декламация:

А бре байно ле Петреско,

- Как, в стихове? - извика Македонски.

Попчето климна горделиво и пак захвана:

*Мозък няма в твойта тиква!
Гарга ли си, или чавка,
та продаде твойта рода
зарад влашка мамалига...*

- Не, не... Тук не иде добре... - развика се Македонски, на когото поетическото чувство се обиди от неприличията на римите: не се съгласяваха тия стихове:

Та продаде своята народност.

- Как беше другият стих?

Попчето малко намръщено повтори:

*Мозък няма в твойта тиква!
Гарга ли си, или чавка,*

- Това чух, то и така, и така - яде се... - забележи Македонски благосклонно.

Попчето продължи:

*та продаде твойта рода
зарад влашка мамалига!*

- Тия ги не бива... Де е рода, де е мамалига - каза Македонски с догматическа увереност.

Но Хаджият възрази:

- Но хубаво е, хубаво... Как да не иде? Рѝдааа... мамалига, видиш, все на а се свършва. Следвай, Попе... сега иде по-хубавото.

Едно блажено изражение се появи по бледното лице на Попчето. Той поглади невидимата си брада и подзе:

*Твойто шкембе, а бре, ското,
със сюрмашки гоиш пото!
Бре, Петреско...*

- Тсссъ! - изписка Македонски в негодувание. - Ти, брайно, си учил поезията на "Светчето"... Да прощаваш, ама Генку Ладжунякът, дето свири на цигулка в Баръшъковата кръчма, по-хубаво ги гласи от тебе...

Попчето се обиди от тая кървава подигравка. Той сгъна хубаво хартията, тури я в пазвата си сърдит и каза ядовито:

- Разбираш ти от стихове... Господ да те прости. Та ти не знаеш нищо!... В стихове се позволява всякак... Искаш ли да ти прочета О-Българ-рода?! Ще се увериш, че и поетите пишат така... То в стихове кога е, всякак може...

И Попчето изтегли бързо из пазвата си една книга, поглади невидимата си брада и се наклони да чете.

- Ах, вижте, Бръчков иде - каза Хаджият и посочи към прозореца.

Вратата се отвори и Бръчков влезна запъхтян. Беше облечен с ветите си дрипави дрехи.

- Ха! Ето и Бръčkова... сега нека той каже има ли у Попчето глава за стихотворство - каза Македонски.

Бръчков поздрави другите, честити на Хаджият избавлението и каза:

- Господа, дойдох за важна работа.

Македонски погледна гузно.

- Има важни известия - допълни Бръчков. - Дойде нарочит пак човек от Букурещ. Бързо да вървим, има събрание у Владикова.

След малко време четворицата души пристигнаха в жилището на учителя в училището.

ГЛАВА IX

Там се бяха събрали вече няколко души народни и мнозина хъшове. На масата пред Владикова стояха няколко разпечатани писма и куп броеве от "Свобода". Той беше сериозен, но не по причина на нощешната случка. Сериозни бяха лицата и на другите. Ясно се виждаше, че ги занимава важен въпрос.

Новодошлите поздравиха мълчаливо и седнаха.

Владиков се обърна към тях и важно, тихо, трогнато изговори следующото:

- Братя, работите са важни. Стига сме се скитали и гладували по тия разни краища. Както се види, приближава часът да бъдем полезни на драгото си отечество. България пак ще има нужда от нас. Трябва да се изпитате пак. Турските тирании са станали нестърпими и безчеловечни: вие четете всичкото в "Свобода". Народът е готов да се вдигне, за да строши железата на петвековните си мъчители и тирани. Трябва само да му подадем братска ръка. Така не е ли?

- Трябва да помогнем! - каза Хаджият.

- Длъжни сме - продума Попчето.

- Война на тираните! - извика разпалено Македонски.

Владиков кимна одобрително и подзе пак:

- Сега нашите в Букурещ са решили, че е благовремие да се изпрати чета в Сърбия, оттам да мине в нашето мило отечество. Дойде и нарочен човек. Искат ни и съдействие. Вие съгласни ли сте?

- Всички, всички.

- Да. Иска се още отсега, щото да се свикат всичките наши братя хъшове, дето се намерват в града и в околността му като градинари и други, и да им се разкаже всичко, та да бъдат готови. Но непременно трябва да се съберат, да знаем как стоим. Да натоварим Македонски с тая работа; бива ли?

- Той, той, съгласни сме!

Македонски направи военен поклон на събранието в знак на благодарност.

- Панайот ще чака четата на сръбската граница, в Кладово, а в България, в Софийския окръг, комитетите са приготвили вече населението. И граждани, и селяни са готови. Левски сега е в Русчук у баба Тонка. Но той не може да мине отсам. Има много твърде важни работи да ни съобщи, но няма как. С писмо невъзможно; без друго е нужно нарочно човек да пратим, безстрашлив и паметлив, за да приеме от него всичките нужни сведения за плана и времето на избухването, за точките, които са най-важни, и за хилядо други работи. Но за такова важно послание трябва човек дързостен и изкусен, който да може се срещна с него в Русчук и да се върне, без да го узнаят турците. Както знаете, караули пазят на всеки сто разкрача на брега. А в Букурещ засега нямамо такъв човек, защото по-надеждните изпратили по други мисии. Сега Дунавът е замръзнал, лодка не трябва: може пеша да се иде от влашкия бряг на турския една нощ например; но главното е, човек да се намери... Без наставления от Апостола ще работим в тъмнината.

- Тия букурещки патриоти нямали човек за такава работа, срам! - избъбра един хъш.

- Може и да нямат - отговори друг един.

- Имат, ама никой не иска да си тури главата в торба. Умни са синковци - прибави един трети хъш.

- Господа, тук не трябва да се критикуваме. Има ли, няма ли, не зная; но нам ни обаждат, че нямат. А вярно е, че това предприятие е крайно опасно и който се реши на него, както каза одева Христов, трябва да си тури главата в торба. Но за такива свети работи кой от нас ще пожали живота си? Нека им покажем, че браилските юнаци се не боят от опасности, когато се касае за народното дело: аз съм уверен, че всякой от нас би отишъл.

Всичките мълчаха.

Владиков ги изгледа всичките наред да види не иска ли някой думата.

Но никой не изяви такова желание.

- Ако има някой противен на моето предложение, или иска да направи друго, нека говори!

- Не, няма противни... трябва, трябва - проговориха неколцина.

И пак тишина.

Владиков хвана машинално един лист от "Свобода" и взе да прочита нещо на ума си.

Той вероятно искаше да им даде време да се изприкажат като кого да изберат пратеник до Левски. Някои си шушнеха тихо, никой не зина да каже нещо.

Това положение беше затруднително и за събранието, и за самия председател. Кой смееше да каже на другарите си: иди ти, та умри! Защото всеки разбираше, че колкото е необходимо да се изпрати посланик до Левски, толкова беше и опасно минуването на Дунава. Надеждата беше малка за спасение от куршумите на крайбрежните турски стражи и от бесилото русчушко.

Минаха се няколко минути, които се сториха цели часове.

Владиков тогава остави тихо вестника на стола, пребледня, стана прав и с нисък глас произнесе тия кратки речи:

- Господа, аз отивам.

И седна.

Едно глухо шумение произлезе.

- Не приемаме - чува се няколко гласове.

- Не бива! Владиков да не ходи - отзова се други.

Възцари се внезапно движение. Хъшовете се разгълчаха шумно помежду си, очите забляскаха, лицата пламнаха, ръцете се размахаха. Тогава беше една от ония минути, които раждат решения.

Владиков пое:

- Братя, аз приемам да отида. Съгласявате ли се? Намирате ли ме достоен за тая висока чест?

- Не, не, всички са достойни да умрат за отечеството.

- Жребий! - извика някой.

Завчас всичките гласове поеха същата дума:

- Жребий! Жребий! Тъй, да, тъй, да хвърляме жребий!

- Прието!

Вълнението растеше. Всичките си отдъгнаха чрез решението на въпроса.

Бръчков, който дотогава мълчеше, поиска думата.

Възцари се отново тишина.

- Господа - каза Бръчков, като си склучи двете ръце и гледаше надолу, - да беше жив Знаменосецът, би се разплакал: всички сме готови да умрем за свободата на нашето мило отечество. България може още да се гордее с храбри чеда. Никой няма да посрами славното име хъш... Никой!

- Право, право - пресече го един.

Учителят стори знак за мълчание, учуден от внезапното вълнение по лицето на Бръčkова.

Бръчков подзе пак:

- Истина е, че който се наеме да иде сега в Русчук, то се вика, отива в устата на ламята; вика се даже, че си търси смъртта. Но в битките, които ще ги имаме, дай боже

да ги имаме, нима няма смърт? Нима са по-малко опасни куршумите в открития бой с тираните, отколкото ноще при дунавския бряг?

- Истина, нас навсякъде ни очаква смърт. Право има Бръчков.

- Тя ни очаква като майка сина си - прибави друг.

- Като любовница любовника си - каза Бръчков. - Според мене не е въпросът тука само кой ще извърши с най-голяма сполука мисията си. Например, ако не знае Русчук, ако няма там никакви верни познайници, които да му помогнат в случай на нужда; ако не знае де е къщата на геройската майка, баба Тонка, а и тя го не познава - как ще сполучи да се срещне с Левски, без да го не хванат турците? Защо да правим жертва безплодна? Според мене жребият е несполучлив тука. Да размислим по-добре братски кой е фамилиарен в Русчук. Намерим ли такъв между си - нему се пада по право честта да тръгне с послание. И тъй, да улесня работата, господа, аз предлагам мене си като вещ...

Нов шум се издигна.

- Не! Аз ще да ида! - из един път извика Македонски и стана прав. - Бръчков не може. Бръчков не познава добре Русчук; Бръчков е само минал оттам. Бръчков ще го усетят, ще го хванат, ще го обесят!... А Македонски е живял шест месеца в Русчук; Македонски познава и кучетата в Русчук, ял е и пил е сто пъти със синовете на баба Тонка; ношувал е шест пъти в къщата на баба Тонка, знай откъде се влазя у баба Тонка, и от уличката, и от пътя, и откъде брега; и е по-стар дванайсет години, и няма да се вдаде да го обесят; дете ще се рече, той има право да иде, а не Бръчков! - Македонски се запря. Лицето му се беше цяло зачервило. Малките му сини очи играеха неспокойно и гледаха остро, почти злобно на Бръчков, който му се стори сега като един неприятел, а на Владиков хвърляше провокативни погледи.

Изведнаж всичките извикаха гръмогласно:

- Македонски, Македонски да иде! Бръчков да отстъпи!

Македонски изгледа с тържествующ вид събранието, а въз Владикова стрелна още няколко знаменателни погледа, като че искаше да каже: "Виж как шава Македонски."

- Отстъпвам - рече Бръчков.

Владиков пое думата:

- Братя, събранието избра Македонски за опасната и славна мисия да ходи при Левски. И тъй, Македонски, трябва да тръгнеш утре, най-късно в други ден, с железницата до Гюргево... Левски ще чака в Русчук до 21-и, има само два дена. Сега да назначим кой да събере хъшовете. Предлагам Хаджият.

- Прието - извикаха всички.

- Трябва да видим и за пътни разноски на пратеника си - каза учителят.

- Не трябва да се грижите за това. Аз утре ще изчепкам стотина франка от някой богаташ. То е моя работа...

Хъшовете се разотидоха, като си дадоха предварително вярна дума да държат всичко тайно от чорбаджиите...

Подир един ден Македонски, снабден с наставления и с нужните писма, тръгваше от браилската гара за Букурещ.

Парите, които прие от проданта на Владиковите дрехи, му служеха за пътни разноски.

Той не счете за нужно да търси отдругаде.

ГЛАВА X

20 февруари. Късните студове на тая зима се усилваха повече и повече от северните ветрове, които духаха непрестанно от две недели насам. Дунавът беше замръзнал; един дебел пласт лед беше облякъл като в медна броня величествената река. Мястото, дето друг път се синееха гордите вълни на Дунава, сега беше една бяла поляна, която на юг се свършваше с висок бряг, дето грачеха чавките, а на север се

сливаше с безбройната влашка равнина. Вместо параходите и лодките, които друг път кръстосваха и бърчеха безшумните струи на Дунава, сега като по един естествен, създаден от памтивека мост, скърцаха кола, чернееха се пътници, които безстрашливо през вкаменените и безчувствени гърди на реката минуваха и заминуваха от единия бряг на другия. Но отдолу, един метър под тях, се стремяха черни, шумящи сърдити талази, като буйните вълни на една душа, която забуля едно хладнокръвно лице. По турския бряг на близко разстояние се мержелееха малки дървени колиби, прилични отдалеч на гробове сред пустите и голи пространства, покрити сега със снежна пелена. Но нощем малки огънчета весело блещукаха в тях и неодолимо влачеха погледа на пътника, който сега се скиташе из тъмнината по влашкия бряг.

Тоя нощен скитник беше Македонски.

Той сега се беше предрешил на същ селянин, с гугла и влашки кожух. Едничкото нещо, що го отличаваше от истинските селяни, беше револверът, който една опитна ръка можеше лесно да напипа отзад под кожата му.

Часът беше девет или десет. Ледовит вятър духаше в пустинята.

Македонски стоеше неподвижен на брега, с очи, впити в червеникавите огънове на караулите. Би казал човек, че това е някой замръзнал на поста си солдатин.

Из един път тая неподвижна фигура се помръдна в дрезгавия мрак и закрочи към Дунава.

Слезе по слабата наклонност на брега и опипом взе да стъпва по щърбавия лед, като се опираше на тояга, въоръжена с остър бод на долния край. Нямаше нищо пострашно, по-тайнствено и по-зловещо от тая черна сянка, която сред нощта като привидение се мърдаше над задрямалата бездна.

Македонски вървеше направо, без път.

Безшумно умираха стъпките му по дебелия ледена кора. Само тоягата издаваше равномерно глух, остър звук при всяко забиване в леда. Когато Македонски дойде до средата, той си обърна гърба на североизточния студен вятър и застана неподвижен там, за да си почине малко, защото пътят, що беше изминал, ако и къс, поради неравната си грапава повърхност го умори ужасно. Вратът и гърдите му бяха облени с пот.

Вятърът все духаше и пълнеше нощната самотия с гробовен шум. Това беше погребално пение над един мъртвец, покрит с бяла плащаница.

Македонски отдъхна и пак завървя тихо, равномерно, бодро.

Тутакси на пътя му се изпречи една черна ивица. Тая ивица се протакеше надлъж по течението на Дунава и краят ѝ се не виждаше. Това беше един вид тясна река, широка около три разкрача. Вероятно едно течение, което зимният студ не беше успял още да покрие с кора. Македонски се спря, слисан пред това неочаквано препятствие. Водата, черна, страшна, шумеше глухо пред него и отваряше една грозна пропаст за стъпките му. Той хвърли пронизателен поглед наляво, после надясно: но сред белината на снега, който тънко покриваше кората на Дунава, черната ивица се простираше и тъмнееше нескончаема. Немислимо беше да се заобиколи. Македонски стоя няколко минути в нерешителност. Нощният вятър брулеше лицето му, но той не чувствуваше. Най-после тръгна назад бързо, решително. Някакво вдъхновение, види се, му дойде. Той се упъти право към влашкия бряг, дето се мяркаше една пуста дъсчена колиба. Скоро се изкачи на брега и приближи към дъсчената сграда; пусна тоягата си и захвана силно да си търка ръцете, за да ги стопли; после посегна към стряхата, хвана една дъска, що стърчеше, дръпна я, разклати я, дигна я нагоре. Дъската изпращя остро и пронизително, а в същия миг вратата на колибата се отвори.

Излезе човек рунтав, гологлав и с дебел влашки кожух. Той хвана грубо ръката на Македонски и извика:

- Хей, харсъз, защо отпаряш дъската?

Но Македонски, без да го слуша, продължаваше да мъкне дъската, която се беше вече отпрала при първото дърпане.

Непознатият тласна силно Македонски:

- Разбойнико!

Македонски, без да пусне дъската, изгледа застрашително влаха и му проговори ниско:

- Махай се!

- Остави я! Кой си ти?

- Махай се! - повтори Македонски ниско, като я сваляше вече от покрива.

Непознатият сграбчи дъската и изкряска яростно:

- Няма да я оставя, разбойнико!

- Влез си в колибата - каза му Македонски запъхтян, като го блъсна в гърдите с ръка.

- Караул! Караул! - развика се влахът, като стискаше дъската.

Тоя вик се разнесе надалеко из нощта.

Македонски се огледа смаян.

- Да ти я платя, побратиме, вземи два франка - каза той, като му подаде парите.

- Караул! Разбойници! - викаше с всичкия си глас упоритият влах, като изтегляше с железните си ръце спасителната дъска. Македонски почувствува, че има работа със силен противник и че положението можеше да стане критическо. Без дъската нямаше възможност да премине бездната и остояше на влашкия бряг, може би в ръцете на властта. И тъй една дъска можеше да осуети цяло едно предприятие. Беше време да се действува решително. Той сграбчи с голяма сила дъската, както беше я сграбчил и влахът, напъна се, изпъхтя, бутна противника си и падна въз него. Влахът, разтреперан, упорит, лежешком, силно притискаше дъската на гърдите си и изпушаше пресекнати гласове. Тогава Македонски, когото това безумно съпротивление докара до беснотия, стана прав, хвана дъската за единия край, опря си крака о корема на влаха и с едно бързо извиване измъкна я от ръцете му, издигна я възло и я стовари по главата му с една страшна сила.

Влахът не мръдна вече.

Бързо взе тоягата си и с дъската под мишница той се завърна към незамръзналата река на Дунав; спря се до нея, измери я с поглед, опита с тоягата твърдостта на леда и внимателно хвърли дъската на двата бряга на бездната.

Тоя импровизиран мост, широк нещо педя и половина, едвам се опираше на краищата на леда. Една никаква случайност, едно малко кривнуване можеше да го превали.

Македонски, който от години не беше се кръстил, сега пред тая зеюща яма неволно вдигна ръката си и се прекръсти: стъпи на страшния мост и премина благополучно на другата страна.

Така по-после на 1876 г. сториха и Бенковски, и Волов, когато наскредам замръзалия Дунав им се беше изпречила една река срещу Бекет.

Македонски се приближаваше към турския бряг и ясно вече виждаше светлините, що излизаха из малките прозорчета на караулниците. Той вървеше право, тъкмо към точката, която пресичаше на две равни половини разстоянието между две стражи. Знаеше, че там пороите са изрили едно долче, и в това долче мислеше да влезе.

Необясними чувства вълнуваха сега гърдите на Македонски. Той угаждаше, че колкото по-скоро доближи до желанния бряг, толкоз по-много влазеше в областта на прежеждията, опасностите и ненадейностите.

Чувствуваше това и бързаше.

По благополучие, заедно с напредването на нощта, мракът се съгъстваше. Но окото му, фамилиаризирано вече с нощта, продължаваше ясно да отличава всичките особености там: караулниците, неравните очертания на бреговете, чернеещото се долче и назад в далечината - Гюргево, мътно осветлено, заприличало на един възшебен град.

Най-после той доближи брега, вмъкна се в долчето и там се спря и се послуша. Всичко спеше. Караулниците вече се не видеха. Два невисоки, изронени бряга

стърчаха от двете му страни. На юг беше тъмнината на долчето, на север се разстилаше един неясен хаос, пепеляв, неопределен, далечен като сън.

Бръкна отзади под кожуха и извади револвера си, който остана в дясната му ръка, тоягата мина в лявата.

Завървя пак тихо, предпазливо из долчето, което стана плитко, и главата му се показва над брега.

Веднага той съгледа, че не надалеко, на петдесет крачки разстояние, нещо като човек, увито в черно, се мърдаше. Той погледна харно: тоя човек се мърдаше и идеше насам. Стори му се даже, че под мишницата на непознатия стърчеше нещо, навярно пушка.

Македонски бързо се сниши и залепи до яра. Тоягата се заби в глината, откърти я и като се ронеше, произведе глух шум. Македонски се ослуша. Гърдите му бяхтеха, да се пукнат.

- Кой е там! - раздаде се по турски един глас из пущинака.

И стъпания от чизми се чуха.

Македонски не дъхаше. Той легна цял на гърба си в тъмното дъно на долчето, опря си очите в края на брега и посочи револвера към същото място.

Стъпките приближаваха. Мястото, дето Македонски дебнеше сега, беше един ров сред дола, изрит от дъжда и обрасъл с пустали храсти; тъй щото в мърчината на нощта той се сливаше с тъмния им шар и правеше една обща сянка с тях, в която нищо ясно не се разпознаваше. Над него висеше пепеляво намръщеното небе на зимата, грозно, мълчаливо, застрашително.

Той се ослушваше неподвижен, с револвер, насочен нагоре.

Стъпките отслабнаха. Вероятно, солдатинът се завръщаше нататък, уверен, че шумът, който зачу, беше случайност някаква или измама на слуха.

А може би и внезапен страх го обзе - нещо, което е възможно.

Но Македонски още дълго стоя в това положение, с напънат слух, с опулен взор и без дихание. Най-после никакъв шум не се повтори. Той се помъчи тихо да помръдне своите премръзнали членове. Усети, че гърбът му е като лед и краката като камък.

- Ах, уредихме я... замръзнах! - пришушна си той и полека се опря на двете ръце, седна, повдигна се предпазливо, проточи си врата и подаде си главата над ронливия бряг.

Наоколо беше пак пусто и мъртво.

Лазешком излезе на другия край на долчето, стъпи на поляната и фукна през рътлината.

Подир няколко минути бяг той се намери в една долина, каквито обикновено правят неравностите на крайдунавските брегове. Поспря се там, за да си отдъхне, усети, че краката му се постоплиха, и се озърна изпитателно, за да узнае посоката си. Подир това пак тръгна. Когато възлезе на един връх, далеко на запад му се мярнаха неясни светлини, които означаваха, че там спи Русчук.

Той удари към югозапад, та чрез едно полукръгло движение да приближи града, като избягва близостта на караулите.

Последните светлини мъждееха и умираха в Русчук, когато Македонски доближи до града, успоредно със станцията. Пред него се протакеше белизньавата чърта на шосето, що водеше в града.

Опасността беше сега най-голяма. От три вратни се влизаше в бабината Тонкина къща; навярно нощната стража още обикаляше и можеше да се срещне с нея. Той помисли малко и тозчас взема посока към Дунава, наведе се, прегъна се и хвана да подприпква бързо и безшумно нататък. Приличаше на един вълк, който обикаля нощем краищата на градовете. Изведнаж пред него се бялна Дунавът, покрит с тънко було от сняг. Той слезе из урвичката и хвана да се ниши покрай брега.

След малко време той хвана една стръмна пътека, която едвам личеше по урвата на високия бряг, въз който стърчаха сиромашките къщи на Гердапа. Едно куче го съзря отгоре и залая, на което му отговориха всичките псета на околните къщи. Стигна на

върха на брега и влезе в един двор, който нямаше зид към Дунава освен едно дъсчено одърче, стърчащо там. За един миг Македонски мина през двора и предпазливо почука на вратката.

Чуха се стъпки извътре.

- Кой си? - попита един женски глас.

- Твой син! - отговори Македонски и като си тури устата в дупката, прибави: - Македонски.

Вратата скръцна и баба Тонка се показа.

- Тука ли е Дяконът? - попита той.

Вместо отговор баба Тонка попита:

- Отдека идеш?

- От Браила.

- Чака те - каза тя и тръгна пред него.

Запалката драсна и свещта освети една стая, в която Македонски почувствува приятността на един топъл въздух.

Нямаше никой там.

Бабата се изгуби и след една минута се завърна.

- Синко, ела по мене: долу е - рече тя и пак излезе, последвана от Македонски, с лампата в ръка.

В пруста дойдоха пред една четвъртита дупка, отворена в пода; когато се затваряше, не се познаваше, че има там дупка, защото дъската, която ѝ служеше за захлупак, имаше вид, като да е закована (но само с главичките на прекъснати гвоздеи); а за да не се мърда, когато стъпаха отгоре ѝ, беше закрепена с железни витла, изкусно прикрити.

Македонски последва бабата и в тясната подземна стълбичка. Отвори се отдолу една врата и те влязоха в стая, доста широка, добре постлана с черги и осветена.

Пред един стол, претрупан с книги, хартии, вестници, с червени восъци и други писалищни потребности, седеше Левски, наметнат с кожух, и пишеше.

Тая подземна стая служеше за писалище и работен кабинет на всички апостоли и агенти, които ноцуваха тайно в дома на баба Тонка.

Македонски седна на постланото с червен килим одърче.

- Усети ли те някой? - беше първата дума на Левски.

- Никой.

- Е?

Македонски бръкна в пазвата и му връчи едно писмо.

Апостолът притегли свещта до себе си и хвана внимателно да прочита.

В това време горе гостолюбивата баба Тонка свали от полицата едно похлюпено блюдо, поразрови огъня и тури да се сгрее гозбата, назначена за пратеника на браилските хъшове.

ГЛАВА XI

Едничкият фотографически портрет, който имаме от Васил Левски, по злочестие, не дава ни най-малка идея за един човек, надарен с такава силна воля и характер. Изкуството не е могло да представи изразителното му лице, осветлено от величието на една идея, която го вдъхновяваше и гореше.

Левски имаше ръст среден, тънък и строен; очи сиви, почти сини; мустаци червеникави, коса руса, лице бяло, околчесто и изпито от непрестанната мисъл и бдение, но което се оживяваше от една постоянна и естествена веселост! Странно! Тоя момък, който проповядваше опасната мисъл за свобода, за смърт, който се излагаше всеки ден на опасности; тоя син на нощта, на пустинята, на премеждията имаше весел нрав! Той беше като Тотя войвода голям песнопоец; и не един път букаците на Стара планина са еквили от гласа му¹. Когато посещаваше Букурещ, той заедно с известията

за устрояване комитетите донасяше Каравелову в дар шарени, криви, читашки чибучки. Това щастливо настроение беше нужно негли да крепи бодростта му сред всегдашната борба с апатията и подозрителността на роба.

Но когато беше потребно, ставаше друг. Ясността му изчезваше от лицето, погледът му добиваше сериозно изражение, гласът му беше глас, който налага, който заповядва; словото му, просто и безизкуствено, вълнуваше, смущаваше, убеждаваше. Отдето помина (а той мина навсякъде), по дирята си остави нови ламтения, повдигнати въпроси, разбудени жажди. Известността му бързо порасна, влезна в хижата, развълнува градовете, изпълни планините. Словото му будеше човеците, името му будеше населенията. Една нощ той в Пазарджик говори: резултат беше записванието на един милион гроша самоволни пожертвувания! Той често беше груб, не гъделичкаше никого, защото проповядваше една длъжност, а не едно учение. Недостатъкът на знанията му се изкупуваше с напредничавостта на понятията му. Огорчен еднаж от дивотията и суеверието на някои селяни, той им каза гневно:

- Вие ще станете хора само когато проядете месо в сряда и в петък!

Попитаха го един път селяните от Софийско, дето той устройваше трескаво комитети:

- Бай Василе! Когато се освободи България, кого ще си турим цар?

- Ако се бием с турците само за цар, то сме глупци. И сега си имаме султан. Нам трябва не господар, а свобода и човешко равенство - отговори Левски навъсено.

- Ами ти каква служба ще вземеш тогава?... Зер, пада ти се най-първа служба.

- Никаква. Ще ида у други поробени народи, да правя това, което правя тук сега.

И той говореше искрено.

Дяконът беше безстрашлив, до явно рискуване живота си. Всекичасните опасности, в които няколко години се намираше, бяха му станали като свой елемент, в който се чувствуваше по-бодър и черпеше нова самоувереност, както един генерал, привикнал да слуша безсилните пищения на куршумите край ухото му. В Сопот, в стаята на учителя, имаше комитетско тайно събрание. Ненадейно се озова един гост, познат като турски шпионин, и сяда. Всичките мълчат, но гостът не си отива. Левски кипи, става и залепя плесница на това досадително лице, като му изрева:

- Навън! Подлец!

- Как? С кое право удряш? - попита зашеметеният господин.

- Навън! Иди ни предай на турците. Аз съм Левски!

Цялото събрание потрепера от ужас при тия думи.

- Не се бойте! - каза той спокойно, когато гостът се излезе: - Аз съм уверен, че тоя мазник нищо не ще смее да направи.

И продължиха разискванията си.

Никой не дойде да ги безпокои.

Всички жители от същото село помнят каква невероятна дързост и риск показа. Палтото му падна в ръцете на полицията и в пазвата се намериха няколко бунтовнически прокламации, печати от вощък, преправяни тескерета, отрова и портофелчето му. Властта го търсеше под камък, жандарите сновяха въоръжени из улиците. А Левски, предрешен като селянин, с една лисича кожа, провисната въз лявото око, зяпаше простодушно пред самата полиция и питаше минувачите: "Дека стои хекимина?"

Левски обладаваше по нещичко от ентузиазма на Каблешкова, от твърдостта на Бенковски и от силата на Караджата. Но той имаше и друго, което отсъствуваше у тях: непобедимо търпение и постоянство. Първите бяха като внезапни метеори в мърчината на нашето небе, които блеснаха, смутиха душите и изгаснаха. Би казал човек, че тия хора дойдоха само да турят по едно голямо име в историята и да си отидат. Попрището на Левски беше по-дълго и по-плодотворно. Своеволието на съдбата иска, щото един прост турски кятипин, едно полуграмотно дяконче да покаже на света какво може да извърши ентузиазмът на една велика идея, каквато беше идеята, що създаде тоя грамаден лик пред нас. Защото, каквото и да казват някои скептици, Левски е

изражение на една сила, излязла из цели векове страдания, из цял океан унижения. Седем години той обикаля България, посети стотина села и градове, устрои им комитети, учи, насърчава, плаши богатите, наддумва учените, сърди турците, постоянен до невъзможност, упорит до безумство; властите се умориха да го преследват - той се не умори да им се изпречва; противостоя на препятствията, убеди неверующите, разпали заспалите. Само против измяната остана безсилен; един поп, поп Кръстьо от Ловеч, го издаде коварно. Паднал веднъж в ръцете на тираните, той, наранен с два куршума, както казват, изял отрова, за да остане верен на клетвата си; но като ядът не подействувал, той си блъснал главата о тъмничния зид в София, но тя излязла по-твърда от камъка и той полумъртъв бе повесен на въжето.

Такъв беше човекът, познат под имената Дяконът, Васил Левски, Апостолът, който беше пратен от съдбата начело на цял рой проповедници и мъченици на свободата да разклати масите, да предизвика събитията, да създаде бъдещето!...

Един мъничък Хус, който не стана гигант, защото нямаше простор къде да се развърти; и който в Юдея би бил разпнат, в средните векове би бил жив изгорен, както в деветнайсетия биде обесен... Три мъчила, три символа: разпятие, Торквемадов огън, бесило - три смърти, които вековете измислиха, да наказват безчестните и безсмъртните...

ГЛАВА XII

- Хаджи, наздраве!
- Пий, Асланов!
- Наздраве, па добра сполука!
- Вива, домнуле Гика! Пълни хубаво чашите, че ти изядат кучета главата!...
- Вива! Да живейм! Наздраве! - извикаха още няколко души; чаши се чукнаха яката, изпразниха се и се сложиха с тропотене на масата.
- Хъшовете си обрисаха мустаците.
- Ами дека е Каранов? Де е Бебровски? Хаджи, тях не вика ли?
- Бебровски отиде да види сметките си с Никулеска... тая вечер е тука. Забравям ли аз тая балканска мечка?... Каранов - и той иде; отиде за брата си, заедно ще бъдат, защото брат му каза, че ще запали дюкяна, ако го оставят... май из юнак!...
- А Гунчо?
- Ха, той си продал оръжието, глупецът...
- Аз го видях, че си купи един славен винчестер вчера... Ще дойде - каза трети.
- А Попчето? - питаше четвърти.
- Попчето е отишло за Кирча, за Мъркова и Койнова. Койнов, горкият, е болен: кашля много, но пак иска да дойде.
- Когато е работата за такова свято нещо, няма болест - проговори един.
- Никаква причина не може да възбрани един български герой да не умре за отечеството си - каза дълбоко други, като си припомняше една тирада от една Войникова драма.
- Който се извинява сега, той е един подлец.
- Братя, наздраве! Да живеят поборниците! - извика един хъш, облечен във влашко солдашко сетре, с отпрани еполети. - Да живей и народът... и смърт на тираните... Гика, наливай де, и на Добря, и на Петрето...
- Да живей!
- Да пукнат агаряниците!
- А бе знаете ли? - извика Димитрото: - Мравката пак е влезнал в гълъбарника.
- Осем пъти са го запирали тая зима - подзе Асланов, - и все за малки работи. Например срещне някой евреин, хване да му скубе сколуфите. Евреинът се разреве, полицията довтаса и - хайде в Кутре де Курник1. Или пък грабне две ябълки от някой

дюкян и бяга. Спогнат го, той се вдаде и не отказва: хайде пак на комисаря в ръцете... Това прави нарочно, кога няма какво да яде. В тъмницата хранят добре.

През това време Хаджият приказваше нисичко с двама хъшове за Македонски, който още се бавеше.

- Па остави друго, ами ако хванат и Дякона... кой знае! - продължаваше Хаджият угрижено.

- Тогава и план, и чета - всичко вятър - каза с отчаян вид Добре.

- Тссс... - изписка Асланов и смигна на Добря... - Кръчмарят ще чуе.

Добре климна отрицателно:

- Не знае бъкел български.

- Но трябва да се пази тайна.

- Не бива да се дрънка.

- Тайна дръж, магаре! - извика един полупиян вече хъш, който с облепната дотогава глава на зида гледаше все нагоре.

- Иван Славков знае ли това? - попита Асланов, като се обърна към Хаджият.

- Не го наидох... но без друго се е научил.

- Тая извезяна коза няма да дойде; залагам си цървулите.

- Ще дойде.

- Не.

- Ще.

- Ако не дойде, аз ще му оскубя брадата, дето я маже с венска помада; по франк оставя в берберницата само за нея.

- Казват, че ще се сгоди за Мариолицата, обесникът! Какъв светлак!... В чаша да я изпийш. Гика, дай малко мезе, па налей; дай чисто одобешко вино, без вода; недей става гугуманин!

Чашите иззвънкаха и се изпразниха.

- Да излезем да вземем малко вятър - извика Хаджият.

Всички настанаха.

- Чашите се наляха. Как - няма ли да пиете? Не ми докачайте честта; лиснувам го връз главите ви - каза черпачът и простря лявата си ръка, за да им загради пътя към вратата.

- Какво заграждаш царски път? - изрева един исполин, който влезе в кръчмата и грубо отмахна ръката на хъша.

- Бебровски! Добре дошъл!

И няколко души се спуснаха и го зацелуваха по дебелите устни.

- Добре дошъл, братец! Домнуле Гика, още една чаша, че ще те вземе дяволът!

- Хайде от крака по една! Марков, разплащай се.

Дружината излезе шумно из кръчмата и удари из една дълга улица. Беше надвечер и студено. През пиащата гърмяха файтоните, които донасяха пътниците, пристигнали с влака. Хъшовете под влиянието на домнул Гиковото вино гълчеха весело и гръмогласно, като се здрависваха с познайници, които срещаха. Когато дружината закриви из една тясна улица, мярна се Попчето с троица още другари, опърпани хъшове.

- Попче! Попче! - развикаха се неколцина.

Но Попчето се спря, без да отговори, тури пръста си на устата в знак на мълчание и пак се упъти с другарите си по дирята на един турчин с дълго сукнено джубе.

ГЛАВА XIII

У Владикова беше шумно събрание. Главите бяха запалени от Гиковото вино и разговорите оживени. Няма съмнение, че те се отнасяха все към новото предприятие, което беше събрало сега тия разпръснати люде. Бръчков се възхищаваше от вида им.

Той почувствува, че повече хвана да обича България, която раждаше такива великодушни сърца. Владиков беше угрижен за Македонски.

Чу се силен тропот в пруста.

Вратата се отвори с трясък и Македонски се втурна като ураган. По мустаците му висяха кичури от лед.

Всичките скокнаха на крака, поздравяваха го, стискаха му ръцете. В отговор Македонски едни хвана за ръка, други прегърна, а Владикова, Бръчкова и исполина Бебровски целуна по устата.

- Да живеете, юнаци!

- Е какво? Свърши ли се добре? - попитаха бързешком неколцина.

- Всичко, както желяхме: само щях да се удавя в Дунава. Много ви здраве от Апостола. Работите отиват славно. Но я се изместете да се поогрея. Е, не бях ял такъв дунавски студ: една ока студ би измразил пъкъла. Бебровски, за бога, увий ми едно цигаро, а ти, Владиков, нà ти писмо от Левски.

И Македонски си затърка ръцете пред пламтящата пещ.

- Разкажи ни как мина и що стори!

Македонски не чака да му повторят. Той възсука гордо замразените мустаци, смигна на няколко души и захвана да разправя подробно приключенията си, които той нарече "митарства". Той особено възбуди общото удивление, когато разказа как се е спасил на връщане през Дунава, дето, като се намерил пак пред реката, а отзаде му пищели куршумите на караулите, той прескокнал бездната и насмалко останало да падне в нея.

Челото на Владиков, който дотогава четеше писмото, прие радостно изражение.

- Момци - каза той, като вдигна очите си от писмото, - гответе се!

- Кажете, кажете какво пише Левски! - извикаха с любопитство.

Някой почука на вратата тихо.

- Хващам се на едец, че Попчето чука: деликатен проклетник - каза Хаджият ухилен.

Влезна един полицейски комисарин с двама още жандарми. Дружината остана слисана.

- Какво желаете? - попита Владиков развълнуван, като отиде насреща на комисаря.

- Господин Бръчков кого викат тука? - попита комисарят и изгледа питливо всички лица.

- Що желаете? - повтори Владиков.

- Кой е Бръчков тука?

- Аз съм - отговори Бръчков, пребледнял.

Комисарят се приближи към него.

- В името на закона пригласявам ви да дойдете с мене - и като се обърна към Владикова, притури: - Тая вечер е обран и давен един турчин в градската градина. Има подозрение въз негова милост. Той се е разхождал по него време там.

Владиков погледна смаян на Бръчкова.

- Да, аз се разхождах тая вечер в градината, но не знам нищо.

- Все едно е - каза комисарят, който познаваше български; - хай ставайте!

Бръчков стана.

Владиков се запали. Устната му заигра и косата му щръкна. Той се изправи с решителен вид пред човека на властта и заговори:

- Не позволявам никого да извличате из дома ми нощно време.

Комисарят хвърли на него поглед, пълен с недоумение и удивление.

- Господине, чини ми се, че вие сте професор в българското училище тука!

- Да.

- Позволете да вярвам, че вие познавате законите на страната. Познавате на какво основание аз постъпвам така...

- Познавам законите и основанието, но още по-добре познавам, че вие се мамите страшно. Бръчков не е човекът, когото дирите.

- Да, аз се залагам с честта си, как че Бръчков не е надарен за такова нещо - каза Македонски, като изгледа студено Бръчкова.

Комисарят възрази вежливо:

- Аз съм длъжен да го предам, дето трябва. Там началството нека благоразсъди.

- Но аз не мога да пусна гостът си да лежи тая нощ в затвор.

Македонски скочи прав, изпречи се пред комисаря и извика:

- Да, и аз не позволявам!... Това е едно безобразие.

Примерът на Македонски зарази и останалите. Повдигна се глъчка, която изразяваше негодувание. Неколцина станаха прави, готови да сторят съпротивление.

Комисарят придоби сериозно изражение и каза повелително на двамата жандарми:

- Вземете негова милост!

- Не, не пущаме го! - извикаха няколко гласа.

- Българин е.

- Невинен е.

Ожесточението растеше. Някои от хъшовете имаха револвери и зашеметени още мозъците. Можеше да се случи сблъскване с всичките му лоши сетнини.

- Оставете; аз ще отида! - каза Бръчков решително.

- Аз поръчителствувам за Бръчкова до утре - каза Владиков, като махна на хъшовете да се укротят.

- Това може да направите, но пред началника ми.

- Добре, аз ида с вас.

Владиков се облече, тури шапката и ръкавици и излезе с комисаря и Бръчкова, без да каже ни една дума на дружината.

.....

Подир един час той се завърна с Бръчкова.

- Работата се разясни - каза той. - Добре, че отидох и аз. Турчинът сам призна, че не е виждал Бръчкова между злодейците. Той е Мачинлият, шпионинът. Комисарят иска извинение от Бръчкова.

Владиков седна на стола, доизчете писмото и каза:

- Юнаци, на петнайсети марта ще тръгнем за Букурещ. Дотогава всички трябва да стоим тука и да се готвим, доколкото можем. Четохте ли писмото на Дякона?

- Хаджият го чете с глас.

- А дека е Попчето?

Владиков стана.

- Сега отпуск. Момци, в сряда пак ще се съберете у мене.

- Бива.

- Но ако пак дойде да ни дърдори някой полицаин, ще го бием на здраво... тако ми Мидхад пашовите бесила.

- Ба, никой няма да дойде.

- Нека само да посмее.

- Сбогом!

- Лека нощ!

И излязоха.

Преди да излезе из училищния двор, Македонски закриви към един ъгъл, дето бяха наредени насечени дърва, взема десетина кърпела под мишница и се упъти с Хаджият право за колибата, като прошушна:

- Тия са народни дърва и ние сме народни човеци.

Беше настъпил чер мрак. Улиците бяха досущ изпустели и вятърът духаше силно. Двата хъша бързаха да стигнат колибата и не гълчеха нищо. На едно място стражарят, който беше на пост, спря Македонски и го попита какво носи под мишница.

- Най-потребното нещо тая нощ, братко мой - отговори му по влашки, а по български го изпсува.

Когато влязоха в колибата, Хаджият щракна запалката и подири свещта. Студът царуваше в стаята. Пещта зееше безмълвна и мразовита. Македонски отпусна дърветата на пода.

- Чакай сега да напълня устата на тая ламя, дете зее като чорт, та да видиш как ще хване да реве - каза Македонски и надникна със свещта в нея, поразрови пепелта, но изведнъж се отплесна смутен и почти пребледнял...

- Хаджи, ламята държи в устата си змия! Ти такова нещо видял ли си?

- Как?

- Една змия в собата, свила се на търкало, в пепелта.

- Враг, чорт и бяс! - изрева Хаджият. - Змия! В тоя мраз! Тя е мъртва.

- Наистина, не мърда никак: вкочанясала е, както моите крака на Дунава... Я чакай да я потегля! - И той я щипна силно с дългите щипци.

- Вай! Тежи, га е пълна с куршум... Ах! Това не ще да е змия... Това е нещо като зелен мешин. Я чакай.

- Предпазвай се - забеляза му несъзнателно Хаджият, като и той клекна и надничаше в пещта.

Македонски вече не щипеше, а дърпаше с щипците. Най-послед змиеподобната вещ биде изкарана на края и падна тежко на земята, като издаде металически звук.

- Ах, кемер - извика Македонски.

- Пълен! - изрева Хаджият.

При тия думи и двамата сграбчиха с ръцете си кемеря; но Македонски победи и той остана в неговата ръка. Хаджият трепереше, а Македонски пхтеше и инстинктивно отдалечаваше от алчните погледи на другаря си кемеря. Изведнаж се посипаха златни лъскави наполеони от отвързания му край. Хаджият се спусна като луд въз тях.

- Чакай! - каза му Македонски, като заби железните си пръсти във врата му. - Каквото е, и на двама ни е: ще го делим.

- Да делим, да делим - каза Хаджият задъхано.

Кемерят биде изтърсен цял. Куп наполеони блещяха на пода. Двамата хъша се погледнаха изумени.

- Кой прави такава кървава подигравка с нас? - извика Македонски.

- Кой знае... орисницата - отговори Хаджият.

- А защо не ни подари тоя кемер овреме, ами чак в края на зимата? Но все равно, и тъй благодарим - каза Македонски и захвана да брой жълтиците.

- Ху-у-у-у! - извика Хаджият, като се удари в челото: - Колко съм патка! Попчето го е мушнало тука, поразеникът! Крие от нас. Той е пипнал турчина днеска, разбираш? Ето, паднала му е и сатирата тука...

- Как? Че тоя протестантин умее ли такава работа? - каза Македонски завистливо. - Сто и четирсет наполеона тъкмо; вземи ти тоя куп, а аз дай да туря тия търкалца в пазвата, да ги не изядат мишките.

И двамата натъпкаха джебовете си със злато, което весело звънтеше.

- Ех, аз се изпотих, сгорещих се; наистина, златото топлело - каза Македонски. - Ами сега ние тука ли ще ноцуваме като някои скотове?

- В хотел "Петербург"! - извика Хаджият.

- Поврага ти "Петербург"! Много е далеко!... Ех, нека бъде на "Петербург". Да имахме баре един пайтон...

Двамата хъша станаха и потеглиха къде вратата. Македонски хвърли презрителен поглед на сиромашката стая и каза:

- Дървата нека останат за Попчето, когато дойде. Донесъл му съм ги от един час място, наготово. Нека признае приятелството на Македонски.

ГЛАВА XIV

На 1876 г. през юни, в предвечерието на войната между Сърбия и Турция, в кафенето "Лабес" в Букурещ, на една маса, натрупана с куп вестници европейски, седяха няколко души българи и се разговаряха. Румъни, евреи, французи, немци и други чуждоземци окръжаваха другите столове: едни, заети в политически разговори, други, вперили очи в някой европейски вестник, с чаша пиво отпреде си.

Всичкото общество беше заето с последните тревожни известия за неминуемата война между васала и суверена.

Който би се вслушал в беседите около всеки стол, би разбрал изведнъж, че всичките тия чужденци съчувстваха на турците. Всичките очакваха часа, когато малка Сърбия ще бъде поразена от грамадните военни сили, които Абдул Керим паша трупаше на сръбската граница, и се радваха. Чуваха се много възклицания, обидни за сърбите и въобще за славяните.

Само малкото общество българи чувствуваше и мислеше инак.

- Последните новини казват, че сега засега Сърбия е вдигнала деветдесет и три хиляди души войска; това не е малко нещо, ако е истина - каза един дебел, нисък, чернокож, с тъничък чер бамтел под долната устна българин, цилиндърът, елегантното облекло, тлъстината на когото ясно свидетелствуваха, че е един богаташ-политик.

Той силно наумяваше букурещките типове на Каравелова.

- Като притурим и генерал като Черняева - допълни дълбокомислено един млад, със зарасла рязка на бузата, с тъпо изражение в очите момък, тоже облечен изящно.

- Agence Navas известява, че Русия прави мобилизация на войските си в Бесарабия, а руски доброволци на грамада ишли за насам. В никой случай Русия няма да остави Сърбия - заключи трети събеседник, момък на трийсет години, със сухо, меланхолическо, но симпатично лице.

- Сега де ги нашите чапкъни, да ги видя сега на работа?... Сега да им видим народните чувства... Цяла зима ни глушат! - каза кисело първият събеседник, като се изкашля силно няколко пъти.

Младежът с цепнатата буза и тъпото изражение в очите клюмна три пъти утвърдително.

- И аз същото казвах, господин Гробов, вчера на господаря. Всичките ще се изкрият под камък, а Сърбия, може да се каже, най-много на българите се надява.

- Де им е въстанието?... - пое господин Гробов. - Вятър! Сториха само да се изколят сто хиляди невинни българи... Въстание!... Помия!... Питаха ли някого, като правиха въстание?...

И господин Гробов се начумери.

- Представи си! - продължи момъкът с цепнатата буза и с тъпото изражение в очите.

- Вчера не, завчера - иде някой Македонски, вагабонтин, в кантората... "Що дириш?" - питам го... Кажете: "Помощ искам за няколко бедни хъша, които ще идат доброволци в Сърбия..." Ха, ха, ха! Чуваш ли? Македонски някой проси помощ за бедни доброволци!... Тия хора не се срамуват, като лъжат! Мръсници!

- Вагабонти! Трябваше да го изгоните тозчас - каза Гробов презрително и плюна.

- Вагабонти, че безочливи.

- Е, дадохте ли му пари, за да иде да се напие в кръчмата като говедо?

Момъкът с цепнатата буза и тъпия поглед се усмихна иронически и клюмна главата си знаменателно към лявото рамо, като че искаше да каже: "Чудя ти се на ума: мислиш ли ни толкова наивни?"

- Според мене не се постъпи с него човеколюбиво. Ти го препоръча много зле. Господарят беше нещо гневен и го измъбра хубавата... Знайш, жал ми стана за клетника, когато излазяше - каза момъкът с меланхолично-симпатичното лице, който служеше в същото кантора, дето и другият.

- Такъв мазник не заслужава жалост - каза цепнатата буза: - той е готов да те убие на улицата... Цяла сган разбойници... Срам те е да се кажеш, че си българин.

Четвъртият българин, който дотогава четеше мълчешком вестник "Nord", бързо сложи листа на масата, пребледня ненадейно, хвърли остър поглед на тогози, който произнесе последните думи, и каза с разтреперан глас:

- Не каляйте така безсърдечно, господине, тия нещастни жертви. Спомнете си, че Македонски се би в България.

Господинът с цепнатата буза и с тъпото изражение в очите погледна учудено към събеседника си, който си позволи да има противно мнение за едно толкова ясно нещо, и каза:

- Моля ви, господин Говедаров, като се би той в България, какво направи?

- Все повече нещо, отколкото вий и аз, които седим в Букурещ спокойно и за да убием времето, клеветим подло народните мъченици.

Говедаров от бледен стана червен. Той беше член на революционния комитет в Букурещ.

- А бе да не бъде оня там високият с маджарската шапка? - каза бързо господин Гробов и посочи на отсрещния край на кафенето, дето стояше един човек пред четворица други насядали и махаше нещо с ръцете.

- Ах! Той е Македонски! - извика господинът с цепнатата буза.

- Там има още няколко души дрипльовци-вагабонти - измърмори Гробов, като гледаше с монокъла си. - И в това кафене се навлякоха...

- Да, знаете ли кои са? А прогос, това ще изстуди ентузиазма на господин Говедарова за народните мъченици.

- Познаваш ли ги? - попита Гробов.

- Оня ден ми ги посочиха. Троицата, видиш ли ги, са пуснати преди една неделя от пушкарията¹, дето са лежали цели три години.

Четворицата събеседници устремиха с любопитство очите си към тях.

- Защо били арестувани? Някой харсъзлък пак...

Господинът с цепнатата буза и с тъпото изражение в очите сдоби сияеще от задоволство лице, усмихна се небрежно, погледна Говедарова провокативно и захвана:

- Да ви кажа, то е цял роман. Евгени Сю нека дойде тука да дири тема. Тия народни мъченици преди три години счупват нощно време кантората на Петреска в Браила, отварят с някакви си инструменти ключалката на касата му и извличат около две хиляди наполеона в пари и бонове!

- Хъ-хъ - чухме тогава за тая кражба - пресече Гробов. - Как, тия ли господа са, дето ги улови тогава полицията?

- Същите... сега видиш ги? Ни лук яли, ни на лук мирисали - честни хора...

И господинът с цепнатата буза се изкикоти яката.

- Аз мисля, че трябва повече да ги съжаляваме тия пропаднали човеци, отколкото да се смеем над нещастиято им... Три години в пушкарията!... Страшно нещо... тия хора заслужават съжаление... Грешката им е изкупена - каза печално господинът с приятното лице.

Говедаров мълчеше.

Господинът с цепнатата буза забележи с тържествующ поглед видимото смущение на Говедарова, погледна го безочливо и пак подзе:

- А знаете ли в трибунала какъв мотив са представили тия почтени господа за кражбата?...

- Какъв?

- Давам един наполеон, ако усетиш! Вий как мислите, господин Говедаров?

И цепнатата буза се изсмя нагло към Говедарова.

- Представете си: изповядали, че целта им била народна! Ха-ха-ха!

- Пак за народност! - изрева с всичкото си гърло господин Гробов. - Сега всичките хайдуци са народни. Да дойдат, да те съблекат гол в името на народа! Днес всичките благородни думи са в устата на нехранимайковците... Не откраднаха ли ми и мене

лани новия цилиндър в градината на Ставри и го изпиха в една кръчма за народна слава?... Простуди ми се главата, доде го дирех!

Господин Говедаров, който седеше умислен, се усмихна неволно и погледна лъскавото, без косми търкало на Гробовата валчеста глава.

Господин Гробов сапикаса Говедаровата усмивка и се поразлюти:

- Е, господин Гробов, смеете се, а? Нали е смешно? Какво казвате вие по повод на тия "народни мъченици", които чупят врати и пробиват железни каси?

- Казвам, че ние, българите, нямаме сърца! Великодушието е чувство, непознато нам, господин Гробов.

Господинът с цепнатата буза и тъпия поглед прие още по-нагъл вид.

- Великодушието!? Към авантюристи, които срамят народната ни чест? Да трошат касите на честните хора, вместо да работят, и да казват, че откраднали две хиляди наполеона не за себе си, а за да въоръжат нова чета! Великодушието!...

- А това е истина - каза натъртено Говедаров, - вие не бихте дали счупена пара за такава цел...

Господинът с цепнатата буза се разлюти от тия обидни думи за патриотизма му. Той се счете длъжен да се защити горещо, най-вече като Гробов присъствуваше тук.

Изведнаж някакъв вик и тропот прекъсна думите на говорещия. Всичките се обърнаха към отсрещния край на кафенето, дето няколко души се караха високо с двама маджари и им сочеха юмруците си.

Те бяха хъшовете, при които видяхме Македонски. Келнерите правеха усилия да възпрат крамолата, която растеше и скоро щеше да се преобърне на сблъскване.

Най-много се спущаше един млад хъш с посърнало от теглила лице, с дълга, неостригана и чорлава коса и със сини, запалени от ярост очи. Той нищо не говореше. Гласът му се беше прекъснал от гняв.

Но Македонски викаше гръмогласно, като пулеше кръвнишки очи въз маджарите:

- Гаврите се, а? Туркофили! Варвари! Срам на европейския народ!... Ако ви чуя още един път, ще ви счупя зъбите. Да помните кой е Македонски!... Или бъдете християни, или се махнете оттука!... България гори, а вие се гаврите... Ще видим вашите туркийански герои каква ще я одрискат... ще ги смажем до един! Да живей генерал Черняев!

- Долу Турция! - извика един друг хъш, сух, бледен, като тропна с крака си в пода така силно, щото разклати масите.

Всичката публика стана и наобиколи препирующите се.

Маджарите не отстъпиха и псуваха по немски. Един от тях още стискаше в ръката "Нойе фрайе Пресе". Множеството бърбеше и очевидно съчувствуваше на маджарите, които се одързостиха, като видяха симпатиите на своя страна. Българските хъшове бяха сами. Чуваше се само гърлестият глас на господин Гробова, който беше станал прав, без да се доближи обаче до скараната група, и викаше яката:

- Скандал! Скандал! Ей ги и тука пияни!...

Очевидно тия ругателни думи се отнасяха не към маджарите. Двамата му събеседници бяха се вече измъкнали из кафенето.

Изведнаж Говедаров проби навалицата и се доближи до младия разярен хъш, който още държеше нападателно положение и ням, бледен, разтреперан, сочеше юмука си. Хвана за ръката хъша и му каза съчувствено и умолително:

- Бръчков, моля те, остави се.

И като го взе хубаво под мишница, отведе го и го накара да седне пак при масата, дето тихо, предпазливо седеше друг един хъш с дългнесто болничаво лице, с дълга космата, несресана брада и с нахлупена въз пятнестото си чело шапка. Той някак не беше взел участие в спречкването. Говедаров го поздрави, без да го познае. Тоя човек беше някогашният браилски учител Владиков.

Осъден на петгодишен затвор заедно с Бръчкова, Хаджият и Бебровски за счупването на Петресковата каса, която в едно заседание бяха решили да оберат, за да могат въоръжи, облече и снабди с всичките потребности новата чета, без което тя

беше немислима, Владиков подир три години затвор беше наскоро избягал из тъмницата и предрешен, се беше събрал с отпуснатите си вече другари. Относителната лекост в наказанието на четворицата хъша се дължеше най-много на красноречието на адвоката. В деня на заседанието при една многобройна публика той, като призна пред съдилището, че престъплението е действително извършено от четворицата обвинени (нещо, което те не можаха да откажат), налегна с една голяма настойчивост и горещина върху причините на кражбата. Изложи надълго и нашироко печалното положение на един поробен и съседен народ; големите усилия и жертви на синовете му, за да извоюват свободата си; многократните опитвания за въстание, удавяно все в кръвта на хиляди злополучни жертви; нуждата от грамадни средства за организиране нова чета в гостоприемната земя на "великодушните римски внуци"; увлечението, на което биват изложени разпалените глави на българските патриоти, решени по всякакъв начин, даже и с жертва на честта си, много по-скъпа от самия живот, да помогнат на отечеството си; патриотизма, величието на предприятието, които оправдават всичко, благородната цел на обвинените, които никога не са били родени да бъдат крадци, но които станаха такива по най-великодушни чувства. Той показва с писмени и други свидетелства, че наистина "се организуваше тогава чета" и че за нея "трябваша пари"; посочи на личните характери на обвинените, особено на Владикова - един труженник и народен учител - и на Бръчкова, един поет-патриот (за Хаджият и Бебровски нищо не спомена); направи възвание към човеколюбието и благородното сърце на съдниците, които са повикани да се произнесат не върху едни улични закоренели крадци, а върху млади интелегенти - надежда и гордост на поробеното им отечество, - и докара в умиление цялата публика, която му ръкопляска с възторг. Журите се оттеглиха на съвещание. Присъдата призна облекчителни обстоятелства в делото и намалява наказанието на пет и три години затвор вместо петнайсет. Публиката пак ръкоплещи и стиска адвокатина за ръцете.

Тоя адвокатин беше сам Ботев, нарочно дошъл от Галац.

Планът се разруши и четата не стана. Македонски беше най-главният участник в кражбата (той беше дал плана и инструментите). Но той не беше хванат, нито пък изказан. През дълго време той посещава злополучните си другари в тъмницата, донасяше им разни угодности, да облекчава тъгата им в затвора, и им даваше малки суми за разноси от парите на кемеря. Той и сега им помагаше, като играеше успешно на книги и просеше по някой франк от благодетелни българи.

Те очакваха сега часът, когато Сърбия ще обяви война, за да идат като доброволци да вземат участие в борбата против славянския душманин.

ГЛАВА XV

Вечерта в гостилницата на хотел "Трансилвания" бяха се събрали повечето от хъшовете, с които излека се запознахме в Браила. Бръчков бързо и развълнувано им четеше последния брой от "Стара планина"¹. Освен тях там се виждаха няколко българи-студенти, наскоро пристигнали от Русия; няколко руси доброволци със своите бели платнени кители, препасани с ремик, и с белите също фуражки, на които бяха пришити червени кръстове, и двама исполини черногорци, пристигнали от Цариград през Сулина. Всичките тия люде се спряха в Букурещ, та оттам да тръгнат за Сърбия. Хъшовете първи път виждаха русите и хвърляха към тях погледи, пълни с любопитство и симпатия. Те не можеха да им се нагледат. Тия хора, дошли от разни далечни краища на Русия, за да вземат участие в борбата на славяните против "басурманите", също изглеждаха с любопитство своите непознати събеседници, вслушваха се в разговорите им и като схващаха някои думи, понятни и сродни тям, учудваха се и приказваха си простодушно:

- Вот что, брат, здесь тоже русские, что ли? Нука, не понимаешь?

- Как же? Это они наши братя болгары - отговаряше други, който по благородните черти на лицето и по белината на ръцете си личеше, че принадлежи на аристокрацията. Той беше граф Ш.

- А мы куда же тепериче? В Сербию или в Болгарию будем драться?

- Что Сербия, что Болгария? Это одно и тоже - отзова се един четирсетгодишен русин.

- Нет-с... Впрочем, да: обе славянския земли и православныя - объясни графът.

- А что они сюда не пойдут в Сербию? Ведь война с турками будет - каза един от русите, като сочеше на българите.

Аристократът повдигна рамената.

Един студент се обърна, посочи хъшовете и продума:

- Они же в Сербию идут.

Графът се извърна бързо, взря се в студента и му каза приветливо:

- Вы русский? А откуда?

- Из Москвы. Мы болгарские студенты. Несчастия отечества вызвали нас сюда...

Разговорът се завърза между студента и графа. Скоро взеха участие и другите студенти: приказваха за последните тревожни известия, за въстанието в България и поражението; за надеждите, които народът храни към Русия, и за генерал Черняева. Без никакви етикети и препоръки тия хора се сблизиха, разбраха се, обикнаха се. Славянският дух даваше на сърцата им ново биене. В очите им се четеше една мисъл, една душа и едно страдание. Излиянията на братска любов ставаха по-горещи и по-сърдечни. Хъшовете, които дотогава стояха отделно от русите и поглеждаха свенливо към тях, приближиха столовете си. Залови се разговор между русите и тях на едно ново славянско наречие. Всички искаха да кажат по една руска дума и да видят, че са разбрани; едно благодарно чувство напълни всичките сърца. Графът заръча шампанско. Закипяха чашите с великодушното питие; той взема своята, стана прав и произнесе тихо тия думи:

- Господа! Първи път виждам българи в тая земя и, признавам се, обикнах ги с всичката сила на душата си. Това ново и отраднo чувство, което ме свързваше с вашите страдания и борба още докато бях в моята далека родина, тук при съприкосновението с вас, народ единоплеменен и угнетен, стократно се усили. Както вий, и ний, русите отиваме да дадем нашата помощ от кръв и жертви на еднокръвните си братя сърби, които доблестно вдигнаха знамето на борбата против стария неприятел на славянството. Пия за пълната сполука на правото дело; пия и за двете кръвни сестри на Русия: България и Сърбия.

Гръмовен потресающ и възхищен вик "Да живеят!" прие трогателните думи на русина.

Няколко хъша се просълзиха: между тях Бръчков.

Един студент стана и с разтреперан глас пи наздравица за славянската солидарност.

- Ураа! - извикаха двацет гласа.

- Фала! - изгърмяха черногорците.

- Живио! - изкрещя съдържателят на гостилницата (той беше сърбин).

Поръчаха се нови стъкла шампанско. Чашите изново се заискриха и закипяха. Гърдите на славяните се повдигаха от силни чувства; двамата руси бяха се приближили тясно до Бебровски и Попчето и се целуваха по уста взаимно. Черногорците вече викаха яката и псуваха по един енергичен начин турците, които "горят живи православните славяни".

Вратата се хлопна с трясък и Македонски се втурна шумно, както обикновено, с един лист в ръката.

- Момчета! Новина: вчера първият бой при Бабина глава. Сърбите победили! Вива!

Всичките наставаха слисани и възхитени.

- Война! Война!

- На̀ ви телеграмата, четете по̀ на пространно... Грабнах я от Грובהа... дебелакът недни - каза Македонски, почервенял и запъхтян още. А като съгледа русите, той свали маджарската шапка, усмихна се почително и им подаде ръката си.

- Юнаци! Здравствуйте! Да живее Русията!

- Здравстуй, брат болгарин - отговориха му русите доброволци, като му стиснаха ръката с чувство.

Между това възторгът достигна до най-високата си степен. Телеграмата хвърчеше от ръце на ръце: всякой искаше със собствените си очи да види латинските букви, които носеха тая радостна новина за победа. Собственото име Бабина глава този час придоби чудна прелест и изразителност. Първата стъпка на малката сръбска армия се увенча с успех, с победа! Никой не се надяваше на това. Черногорците решиха тутакси да тръгнат с утрешния трен за Турну Северин и оттам през Дунава за Кладово. Йованович (съдържателят на гостилницата) беше се слил от възхищение. Той сложи на масата нови бутилки шампанско, за да почерпи гостите от своя страна. При вида на тая обща искрена радост, русите се просълзиха.

- Братя! - каза Бръчков с пламенен поглед и с разтупани гърди. - Войната се почева и нашата гореща надежда се изпълни. Сега можем да се бием и умрем юнашки за нашата драга свобода.

- Няма да умрем мърцина на тая чужда земя - подзе Хаджият.

- От Сърбия право в България, там ще разбунтуваме нашите юнаци шопи и ще поизпотим Абдул Керим ефенди - прибави Бебровски.

- Кой ще бъдат там войводите?

- Тотю.

- Панайот.

- Да живеят доброволците! Да живеят всички славянски юнаци! - извика Македонски, като гаврътна жадно шампанското и се ухили фамилиарно на руските доброволци, като си обриса дългите мустаци.

Радостта и въодушевлението растяха. Хъшовете добиха крила и горяха от нетърпение да тръгнат по-скоро за Кладово от страх да не би да се спечелят всичките победи преди тяхното пристигане. Говедаров дойде и им обяви, че подир два дена букурещкият млад комитет² ще ги снабди с билети за железницата и с разноски. На заранта движението беше още по-голямо. Въстаници и бежанци от Панагюрското въстание, което се последва с ужасно поражение; стари хъшове, ветерани от 1862 г. и участници в четите 1867-1868 г., градинари, тухлари, бакали, работници, дошли от всичките краища на Румъния, се стичаха сега в Букурещ, за да идат в Сърбия. Те бяха набързо напуснали всичко и се въвираха в едно опасно предприятие, което или им отваряше гроба, или им затваряше за всегда вратата на България, дето ги привързваха толкова домашни радости и симпатии. Те сега се хвърляха в областта на бедствията и неизвестността. Защо? За да послужат на делото за освобождението на отечеството. Кой ги караше, кой ги задължаваше да правят това самопожертвование? Користта ли? Славолюбието ли? Не! Тия чувства бяха много низки сега за тях. Едно друго нещо действуваше въз сърцата им: духът на времето - тоя дух, който в един къс срок изкара из измъчените недра на България толкова мощни синове и даде на историята ни толкова славни страници от героизъм и самопожертвование. То беше, за да се изразим с простодушно-красноречивите думи на г. Симидова: "Патриотизмът, тая неизцерима краста!"³ Тогавя беше времето на самопожертвованията, защото из великите страдания изникват великите героизми, както днес е епохата на дребните характери. Патриотическата струна във всеки български наранени гърди беше тъй нежна, тъй чувствителна, тъй обтегната, щото най-малкото веяние я разлюляваше и изкарваше чудни звънове. Тия бедни скитници на България, забравени от нея и оставени на произвола на случая, зачуеха ли нещо като стенание на отечеството, като зов за борба с тираните, съживяваха се, подмладяваха се, разпаляха се и бързаха да принесат на олтаря на отечеството си средствата си, покоя, кръвта си; а които нямаха средства, ни покой, можаха да дадат кръвта си - и то беше доста. При известието за войната

всичките се обхванаха от един вид безумие. Продадоха, оставиха, подариха, унищожиха всичко, що съставляваше имота им, за да не милеят освен за България, както направиха едно време - ако можем да приведем това сравнение - македонците на Александра Велики, като запалиха корабите си на азиатския бряг, за да не мислят вече за връщане назад.

Всичко това днес ни се вижда за невярване.

Подир три дена на букурещката станция Говедаров изпращаше с благопожелания за победа и добро завръщане многобройна дружина хъшове и доброволци.

Влакът потегли и една бунтовнишка песен смеси се с гърмежа и тътена, които правеха колелата на вагоните.

Весело време беше тогава.

ГЛАВА XVI

Близо четири месеца вече как трае войната.

Никакво забележително сблъскване не беше произлязло още между войските на двете воюещи страни. Мъчноподвижният Абдул Керим паша не намираше сгодно още да се изпита, да даде някакъв решителен удар; пъргавият Черняев не желаше да рискува неопитната и непривикнала с гърмежа на боя сръбска милиция за едно вероятно поражение. В замяна на това турските башибозуци свирепствуваха, горяха, колежа, пленяха. Възточните крайнини на Сърбия бяха пустини вече. Едно глухо незадоволство, едно напрегнато кипение се проявяваше вече в недрата на сръбската армия, съставена от сърби, руси, българи и черногорци. Недоразумението бъркаше на точното изпълнение на заповедите; националният егоизъм се разбуди съвсем не навреме и придаде на всичките военни действия една очевидна разбърканост и непоследователност.

На 8 септември при Алексинац стана едно голямо сблъскване, в което сърбите удържаха връх: те отблъснаха напора на турските войски.

А между това орисаният Джунишкий ден не беше дошъл още.

На 16 септември 2-ри батальон от руско-българската бригада, състоящ се от 850 души българи в униформа, стоеше срещу Гредетинската планина.

Гредетинската планина не беше друго нещо освен куп кръстосани по всяка посока невисоки бърда, които се протакаха надлъж по възточната сръбска граница. Повечето от тях бяха покрити с ниски гори и храсталаци.

На един по-височък връх турската войска имаше укрепена позиция с четири големи топове. По западната полегата наклонност на бърдото три реда шанцове (окопи), напреки прострени, пресичаха достъпа към батареята. Надлъж по шанцовете стърчаха колибки от върхари и шума, построени за нуждите на защитниците на шанцовете.

Между най-горния шанц и батареята имаше засека, тоест бяха изпресекли кое до половина, кое до дъно растящите там дървета; а с клонищата и шумалака им бяха задръстили пространството, за да не може неприятелят, в случай че прегази шанцовете, да пролази лесно до върха.

Четири или пет турски табура, въоръжени с най-добри скорострелни пушки, бранеха шанцовете и батареята. На няколко разстояние оттатък укрепления връх стояха други турски сили, готови да потеглят, щом стане нужда. Отвъд дола, на най-високото бърдо, което командуваше на другите остали, беше друга турска батарея с един круповски топ. Наричаха я бяла батарея.

Оттам надалеч, в жълтеникавата долина на Морава, се виждаха стълпове бели пушеци от запалените сръбски селца, станали плен и пожар от башибозуците.

Прочее 2-ри батальон от руско-българската бригада тоя ден трябваше да се опълчи срещу всичките тия сили на неприятеля. Заповядано му беше, съобразно с плана за една обща атака по всичката турска линия, да превземе гредетинската позиция.

Той беше въоръжен с пушки белгийски, които се пълнеха из устата и се палеха с евзи.

Малко настрана от руско-българския батальон стоеше един орляк, една дружина от около 300 души храбри черногорци, като спомагателна сила.

Отзад още пълнеха из гъсталака 3 батальона българи, една батарея от 4 четирифунтови топа и 3-4 батальона сърби, които съставляваха втора боева линия и резервата.

2-ри батальон, както и останалите 3 батальона от руско-българската бригада, действащи все в моравската армия, се намираха под главната команда на енергичния руски полковник Медведовски; а сам той се намираше под Хърватовича.

Непосредствен и обичан началник на българските доброволци в батальона беше назначен от генерал Черняева храбрият капитан Райчо Николаев, тоже българин, до него време служащ в руската армия и прочут по смелото си преплуване Дунава на 1854 г.

2-ри батальон, сега обучена и дисциплинирана войска, а най-напред чета само от 96 души, събрани от капитан Райчо Николаев още през юлия в Букурещ и доведена от него в Кладово, след като биде обезоръжена от сръбската власт в Крайово, беше имал вече няколко сбивания с турските войски: при Копривница, на 6 август, дето пропъди турското и черкезко отделения; при Градската кула, въоръжена с четири топа, дето разби един значителен отряд и го накара да се натъпче и затвори в крепостта - беше вече влизал в огъня и гореше от нетърпение да спечели по-бляскава победа; затова, когато му се съобщи заповедта, че се назначава да превземе с пристъп гредетинското укрепление, голямо въодушевление облада цялата дружина. Българите ламтяха час по-скоро да оправдаят топлите думи на генерала Черняева, който в Шилинговец беше им казал, че "той полага немалка надежда на българите и не се съмнява, че ще се бият юнашки срещу християнския враг".

Имаше още едно важно обстоятелство. Отношенията на сръбските офицери и даже на самото население към българите не бяха много приятни. Една тайна из най-напред, а после явна вражда се забележи. Разорителните действия на войната, която отдавна беше пренесена на сръбска почва; последователните несполуки на сръбската армия, която на много точки бе принудена да се тегли и да остави цветущите долини на Морава и Тимок плячка на грабежа и на огъня; раздражението от протакането на тая злополучна война - всичко това направи сърбите да дирят естествено някоя причина, някой виноват за несполуките на това смело предприятие, което в един час на великодушен и благороден порив тъй рицарски подхванаха. Мярнаха им се пред очите българите. И ето цял ред обвинения в неискреност, във вероломство, в страховитост и пр. Обвиненията се последваха от отровни оскърбления: оскърбленията - с открито гонение и недоверие. Българите изведнаж се видяха, че ги третират не като безкористни съюзници, а като наемна войска от нехранимайковци, дошли само за плячка; печатът от своя страна подклаждаше огъня. Заусещаха лишения в храна, в припаси, в патрони; стана опитване да ги накарат да се нарекат старосърбиянци; при Неготин поискаха вместо български пряпорец да им наложат сръбски. Така от ден на ден положението им ставаше по-незавидно, задачата им по-мъчна. Но всичките лишения, всичките физически страдания не бяха нищо пред общия вик, че българите са страховити.

Като още по-красноречиво доказателство за нравственото им страдание ние ще приведем края от словото, което таз утрин капитан Райчо държа на батальона: "Днес е денят - каза той, - в който ще да докажем, че знаем да се разплащаме с общия тиранин на християнството, и да накараме да млъкне безсъвестният вестник Изток1... Днес в боя ние трябва чрез юнашки проляната си кръв да умием лицето си и името си и да спечелим потъпканата си чест."2

.....
Едва се разположи и намести батальонът, из един път въздухът екна от няколко гърмежа, които идеха отдясно.

Черногорците удариха на турците.

Посрещна ги страшен огън. Шанцовете се покриха с дълги пояси мъгла.

Стрелците от батальона тутакси излязоха, а подире им целият батальон се устреми с голяма буйност към първия шанц. Дъжд от куршуми валеше въз доброволците и разреждаваше куповете им, забулени от сини облаци дим; гредетинската и бялата батареи бълваха. Но доброволците пристъпваха и гърмяха, като оставяха подире си умирающите и ранените. Когато се събраха с черногорците, които с псувни и викове тичаха към шанцовете, залови се ужасен бой. Неприятелят изскокна из шанца. Двете войски се удариха гърди с гърди. Сабята посрещна байонета, юмрукът отговори на дънера на пушката, ругателството на попържнята. Шум, гръмове, размесени с викове "напред", люшкаха въздуха. Черногорците се бореха като левове, българите като бесни сечеха, баскаха, блъскаха, поразяваха. Неприятелят отстъпи, батальонът прегази колибите, като ги запали, превзе шанца и се спусна към втория. Победоносни викове ура съпътствуваха вървежа му под град гранати и куршуми и неприятелят, като видя, че приближава втория шанц, оттегли се, но пушкаташе непрестанно. Нов напор от страна на черногорци и българи: нападнаха на третия шанц. Нищо ги не спираше. Тогава турците се възвиха, за да нападнат дясното крило на батальона. Но по дадената команда доброволците се извърнаха с лице към неприятеля и осуетиха маневрата му. Отговориха му внезапно със страшен огън и той се оттегли бързо на една могила. Храбростта и неустрашимостта на славяните бяха неописуеми. Голям брой от тях се бяха вече повалили, но живите вървяха напред с викове: "Ура, ура! Победа!" Стъпиха и в третия шанц под ужасний огън на неприятеля. Из един път Бръчков, който се качуваше по насипа само с един голям нож в ръцете, с лице, почерняло от пупала и опръскано отдясно с кръв, зачу наблизко познат глас:

- Брате Бръчков, умрях!

Той погледна. Владиков, ударен с куршум в гърдите, падаше в окопа.

Изведнаж Хаджият, гологлав, окървавен, спусна се в рова, като стискаше ножа си, и с помощта на друг ратник изнесе навън Владикова, който беше облян с гореща кръв. Понесоха го назад. Една граната изсвири край ухото на Бръчков и пукна на отсрещния бряг на шанца, тъкмо дето влачеха Владикова; гъст облак от дим и прах забули другарите му. Той се залюля от потресението и полетя да падне. Но една здрава ръка го улови под мишницата и някой му извика: "Дръж се, брате, напред!" Бръчков видя при себе си Македонски, който сам беше ранен на няколко места, и увлечен от общия напор и крясък, той се затече нагоре. Куршумите пищяха и фучаха край ушите им. Борците доближиха до засеката, която затрудни вървежа им. Бръчков беше изнемощял и премаялял; люта жажда го гореше. Той чувствуваше, че ще умре. Неугасим огън палеше изсъхналото му гърло и език. Ранен беше, но не знаеше къде; усещаше само мъката на жаждата. Македонски съзря едно долче, изрито в планината, на дъното на което се жълтееше мътна и разбъркана водица, станала почти на тиня под стъпките на наваляка. Наведоха се и пиха. Това благодатно сега питие възвърна гаснеющата сила на Бръčkова. Изново се спуснаха и взеха да се провират между наповалените дървета и запречкани клоне. Сред гърмежа на боя чуваха се на окъсляци виковете на капитан Райча: "Братя! Напред!"... Пряпорецът се мяркаше и губеше пред погледа на Бръčkова и Македонски. Доброволците победиха и тая преграда, изпъкнаха запъхтени под насипа, на който стърчаха четирите топа на батареята и устата на хиляди пушки с дългите байонети. Сега всичките турски сили се съсредоточиха около батареята. Почна се нов бой, убийствен и безпощаден. Но нищо не спираше отчаяната храброст на славяните. Те налитаха като левове; едно чувство от страшна омраза, от досада, от безумно ожесточение беше ги упоило... Смъртта и ужасът им предаваха нечовешка сила; а умората и тричасовото лазене по тая урва и гладът, жаждата намериха мишците им безчувствени, от желязо... Пред тоя страховит напън на редове от юнаци ненараними, неумирающи, турците се оттеглиха. Българи и черногорци се нахвърляха в редута с бесни викове: "Ура!..." Там ново клане. Неприятелят удари на бяг. Но командантинът арапин даде нов знак за нападение и турците, ободрени, се повърнаха

и сблъскаха с навлезлите вече в редута доброволци. Мястото беше натрупано с мъртви и ранени. Турците не устояха на натиска и пак се люшнаха да бягат. Доброволците наближиха топовете и един от тях бързо се качи на един топ и го възседна като кон.

- Победа! - извика.

Той беше Бръчков.

Един чернокож азиатец се устреми към него с байонет и му изрева зверски:

- Назад бре, куче!

Но Бръчков с бързината на мълнията вдигна пушката, що беше взел отнейде и я свали със страшна сила връз главата на неприятеля с думите:

- На̀ ти едно назад!

Байонетът се стрелна под мишницата му.

Чернокожият азиатец се строполи мъртъв на земята.

Между това зададоха се три колони ново подкрепление на турците. Те се спряха в отстъплението си и изново се спуснаха, да завоеваят редута.

"Бялата батарея" сипеше гранати и ужас.

Македонски се хвърли пръв връз приближащите неприятели с вдигнат нож, с кървави очи и цял обагрен в чужда и своя кръв, която капеше от него.

Една граната падна до него, пукна се на хиляди късове и Македонски се изгуби в облака...

- Македонски! - извика неволно Бръчков и се сгромоляса от топа.

Един неприятелски куршум прониза главата му. Той беше труп.

ГЛАВА XVII

Черногорците и 2-ят батальон от руско-българската бригада не удържаха редута. Сръбските батареи бяха млъкнали и сръбската резерва не дойде да подкрепи юнашкия подвиг на тая шепа герои; тя гледа хладнокръвно как гинеха юнаците. Защо??...

Няколко хиляди турци, подкрепени със свежи войски и от непрестанното действие на бялата батарея, нахълтаха пак в очистения подир отчаяно и безплодно съпротивление от доброволците редут.

В тоя злополучен и героически бой легнаха няколкостотин млади души българи и повечето черногорци, които, като видяха, че победата остая на числото, умряха спартански.

Загинаха мнозина руски офицери; в отстъплението една граната счупи крака на капитана Сикорски, като уби шест души българи. Друга една се пръсна пред капитана Райча и го повали в несвяст. Три дни го считаха за убит.

Но българите умиха лицето си. Героизмът им гръмна навсякъде и запуши устата на клеветата. Генерал Черняев, трогнат от подвига им, ги обсипа с похвали и награди.

А нашите приятели?... Почти всичките оставиха костите си на гредетинските негостоприемни височини. Владиков умря от един куршум и от една бомба, която порази и Хаджият, който го изнасяше от боя. Бебровски биде пронизан от два байонета на редута в същото време, когато свалеше с един мах на сабята си троица неприятели. И другите паднаха или издъхнаха в околните амбуланци.

Попчето и Мравката, като се завръщаха подир войната в Букурещ пеши и голи, замръзнаха от студ една нощ близо до Крайово.

Остана жив само Македонски, комуто единадесетте рани заздравяха и дясната ръка изсъхна.

Той сега е разсилен и мете с лявата ръка канцеларията... и тоя лев в Стара планина, и тоя герой на Гредетин, малодушно трепери сега пред гласа на грубия писар...

Една дълга агония!...

Бедни, бедни Македонски! Защо не умря при Гредетин?...